

Een staatse strategie in een ‘uitgestorven’ land

Organisatie en ten uitvoerlegging van de brandschat in Vlaanderen, 1585 tot 1604*

ADRIAAN M. J. DE KRAKER

I Inleiding

Op de grens van Vlaanderen, Brabant en Zeeland heeft zich tussen 1576 en 1585 een cruciale fase van de Tachtigjarige Oorlog afgespeeld. In de geschiedschrijving is steeds grote nadruk gelegd op de wijze waarop de grote Vlaamse steden en Antwerpen door Spanje zijn heroverd en tot welke gevolgen dit heeft geleid. Na die periode verschoof het accent in de strijd naar de veroveringen van Maurits elders. Betekende dit nu dat in Vlaanderen de kaarten waren geschud en de oorlogsvoering voorbij was? Wat het eerste betreft inderdaad, maar de oorlog werd wel voortgezet, zij het op een bijzondere wijze. De krijg in Vlaanderen ontwikkelde zich namelijk tot een vuile oorlog. Een onderdeel van de Staatse tactiek bestond uit het veiligstellen van Staatse steunpunten in Noord-Vlaanderen, waartoe uitgestrekte gebieden onder water werden gezet. De landschappelijke gevolgen van de inundaties zijn reeds bestudeerd.¹ Een tweede onderdeel van de strijdwijze, het brandschatten van Vlaanderen, is minder goed bestudeerd en juist aan dit aspect, de kern van de vuile oorlog, is nog maar weinig aandacht besteed.²

De geringe aandacht die de brandschat in ‘frontiergebieden’ heeft gekregen, kan niet worden toegeschreven aan het ontbreken van bronnen.³ Voor Vlaanderen leent het rijke bronnenmateriaal zich uitstekend om inzicht te krijgen in de brandschat als onderdeel van de toenmalige strijdwijze.⁴ Daarbij zijn de volgende vragen van belang. Waarom

* Met dank aan prof. dr. S. Groenveld (Universiteit Leiden) en dr. F. Horsten (Universiteit van Amsterdam).

¹ M. K. E. Gottschalk, *Historische geografie van Westelijk Zeewes-Vlaanderen*, II, *Van het begin der 15^e eeuw tot de inundaties tijdens de Tachtigjarige Oorlog* (Assen, 1958) 213-222. A. M. J. de Kraker, *Landschap uit balans. De invloed van de natuur, de economie en de politiek op de ontwikkeling van het landschap in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe tussen 1488 en 1609* (Utrecht, 1997) 129-145.

² S. Groenveld, ‘Een doore geopent’. Noord-Nederlandse tijdgenoten over de positie en de verovering van Sluis, 1604’, *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen* (2004) 5-49, wijdt slechts een alinea (15) aan de brandschat. W. Thomas, ‘De val van het Nieuwe Troje’, in: W. Thomas, ed., *De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604* (Leuven, 2004) 7-21.

³ Uitzonderingen zijn: S. Groenveld, ‘In de frontlinie. Hulst en Hulsterambacht tijdens de Tachtigjarige Oorlog’, *Jaarboek van de oudheidkundige kring ‘De Vier Ambachten’* (2001-2003) 13-43. S. Groenveld, ‘Den Huijsman wordt er heel verermt’. Gevolgen van de oorlogsvoering voor de bevolking van Geertruidenberg en omgeving, ca. 1593’, *De Dongebode*, XIX (1993) 54-85. W. A. van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat. Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom (1477-1583)* (Hilversum, 2000) 351-376.

⁴ A. de Vos, ‘De strijd tegen de vrijbuiters binnen de kasselrij van de Oudburg (1584-1609)’, *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, N.S., IX (1957) 133-176. A. de Kraker, ‘Oorlog en ellende op het Noord-Vlaamse platteland tussen 1584 en 1609’, in: *Vriendenboek Luc Stockman* (Eeklo, 1998) 63-79.

werd het brandschatten van Vlaanderen door de Staatse partij als wapen in de strijd tegen de Spanjaarden ingezet en had Zeeland daarbij andere doelen op het oog dan de Generaliteit? Hoe werd de brandschat georganiseerd en uitgevoerd? Wie hield zich daar mee bezig? Hoe ver reikte de arm van de brandschatter? Wat voor gevolgen heeft de brandschat voor Vlaanderen gehad en hoe reageerde het gewest daar op? Aangezien het brandschatten van Vlaanderen langere tijd heeft geduurd, is de vraag van belang of daarin ook enige ontwikkeling is af te lezen.

Het zal duidelijk zijn dat de brandschat zoveel aspecten kent dat deze niet allemaal even grondig kunnen worden geanalyseerd. Waar het over de gevolgen gaat, zal eerder naar de reactie uit het gebied worden gekeken, dan naar vorm en omvang van de destructie. Om op al deze vragen een antwoord te krijgen, wordt eerst het verloop van de oorlog tot 1609 op hoofdlijnen geschetst.

II Wisselende krijgskansen in Noord-Vlaanderen en Zeeland 1572 -1609

De feitelijke oorlogshandelingen in Noord-Vlaanderen en de Westerscheldedelta begonnen nadat de watergeuzen op 6 april 1572 Vlissingen en kort daarna Veere hadden veroverd. Nadat begin 1574 ook Middelburg aan Staatse zijde was gekomen, werd de brede Westerschelde tevens een strategische grens. Vanuit Walcheren zorgden de geuzen voor veel overlast in Noord-Vlaanderen. Aanvankelijk hadden ze volgens de geruchten het voornemen om delen daarvan te veroveren. Het poldergebied met zijn vele inhammen was vrij kwetsbaar en dat leidde vooral in de eerste jaren tot verschillende geuzenlandgangen, waarbij dorpen en kleine steden werden platgebrand. Vee werd meegenomen en mensen werden gegijzeld. Dit soort acties duurde hooguit enkele uren tot een halve dag en vonden steeds plaats op andere locaties. Het Spaanse bewind reageerde met het oprichten van burgerwachten en het stationeren van wat ruitery. Nadat ook het platteland rondom Sluis met de geuzenlandgangen te maken kreeg, met als triest hoogtepunt het platbranden van de stad Axel op 26 juli 1574, ging het Spaans bewind de eerste aarden versterkingen in Noord-Vlaanderen opwerpen.⁵

De Pacificatie van Gent maakte in 1576 een einde aan ruim vier jaren ellende in het Vlaamse kustgebied. Maar al gauw bracht het optreden van het calvinistische Gent een nieuw soort terreur over Vlaanderen. Goederen werden in beslag genomen en diverse kloosters werden verwoest. Naasting van katholieke goederen was onderdeel van de politiek van het nieuwe bewind, om daarmee de uitbouw van een calvinistisch bestuursapparaat, de aanleg van verdedigingswerken en het versterken van de eigen militie te bekostigen.

Ook aan deze fase kwam een eind. Op 1 november 1583 veroverde Parma Noord-Vlaanderen en sloot vervolgens de drie Vlaamse steden, Brugge, Gent en Ieper steeds verder in. Het drietal restte weinig meer dan zich, bij gebrek aan een Staatse

---

⁵ A. R. Bauwens, 'De tweede Opstand. Geuzenlandgangen en soldatenfoulen in het kustgebied van Noordwest-Vlaanderen, 1572-1576', *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen*, XVIII (1989). A. M. J. de Kraker, 'De woelingen der watergeuzen in het Vlaamse kustgebied. Een onderzoek naar hun acties in de Vier Ambachten en de gevolgen daarvan tussen 1572 en 1576', *Jaarboek van de oudheidkundige kring 'De Vier Ambachten'* (1980-1981) 65-187.

ontzettingsmacht, in 1584 met koning Philips II te verzoenen. Toen ook Antwerpen dat een jaar later moest doen, vertrokken diegenen die de Staatse zaak een goed hart toedroegen.

Opnieuw ontstond er in Noord-Vlaanderen en de Westerscheldedelta een situatie die vergelijkbaar was met die van 1572-1576: Spaanse overheersing aan Vlaamse zijde, Staatse controle van Zeeland en de Westerschelde. Maar ditmaal bezaten de Staatsen belangrijke steunpunten op de Vlaamse kust en leverde het overgrote deel van de Noord-Vlaamse polders de Spanjaarden geen voordeel meer op, omdat dat gebied onder water stond.⁶ De Staatse steunpunten waren Biervliet, Terneuzen (1583), de forten Lillo en Liefkenshoek, die de scheepvaart op Antwerpen controleerden en in 1586 ook Axel. In het westen echter gingen in 1587 het Vrije van Sluis met de stad Sluis verloren, zodat aan de Vlaamse Noordzeekust alleen nog Oostende overbleef.

Door het ehech van de Armada in 1588 boette ook de militaire macht van Parma in Vlaanderen in. Er werden geen grote steden of uitgestrekte gebieden meer heroverd en tenslotte vertrok de hoofdmacht omdat die in Frankrijk harder nodig was. In 1591 keerden de krijgskansen zich even ten goede voor prins Maurits, toen hij plots Hulst en het Hulsterambacht veroverde. Met Oostende in het westen en Hulst in het noordoosten hadden de Staatsen in Noord-Vlaanderen een uitstekende uitgangspositie voor het onder controle brengen van het Vlaamse platteland. Maar in 1596 werd Hulst door Albertus van Oostenrijk heroverd en acht jaar later ook Oostende. Sluis met het omringende (nog steeds verdronken) platteland kwam echter in 1604 weer aan Staatse zijde. Afgezien van wat kleinere gebiedswijzigingen in Noord-Vlaanderen, veranderde er voor 1609 niet veel meer.

Voor de brandschat van Noord-Vlaanderen zijn vooral de jaren 1591 tot 1596 van groot belang, omdat de Staatse partij toen strategisch in de meest voordelige positie verkeerde om te brandschatten. Dat neemt niet weg dat het brandschatten ook al voor die jaren voorkwam en zelfs daarna nog doorging.

III Motivatie van de brandschat

Brandschatting, ook wel ‘verdinghen’ genoemd, was de bevolking van een vijandelijk gebied onderwerpen aan het betalen van een belasting. Deze belasting of ‘contributie’ werd op regelmatige tijdstippen voldaan en in ruil daarvoor werden de bewoners door de — in dit geval — Staatse troepen in bescherming (‘sauvegarde’) genomen. Indien zij bij het betalen nalatig bleven, werd hun woongebied gebrandschat, dat wil zeggen hun huizen en schuren, molens en kastelen werden platgebrand en wat waardevol was werd meegenomen, zelfs mensen werden gegijzeld.

Brandschatting was een manier van inkomstenverwerving in tijden van oorlog die alleen succes had als aan bepaalde voorwaarden werd voldaan. In de eerste plaats moesten de contributieplichtigen de overtuiging hebben dat hun woongebied platgebrand kon worden. Aan hun overtuiging of angstgevoel werd voeding gegeven zodra de brandschatters sterke steunpunten of uitvalsbases in handen kregen van

⁶ De Kraker, *Landschap uit balans*, 338-343. Uit voorzorg werd ook bij Bergen op Zoom geïnundeerd. Van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat*, 361-376.

waaruit ze het woongebied snel en met voldoende manschappen konden bereiken. De angst van de bewoners werd nog versterkt wanneer er enkele malen ook daadwerkelijk werd gebrandschat. Aan de andere kant moest de Spaanse bezetting van het gebrandschatte woongebied ook niet al te sterk zijn, want dan werden brandschattochten te riskant. Brandschatting impliceerde ook, dat er vanuit het gebied onder ‘sauvegarde’ een regelmatige geldstroom in noordelijke richting of althans naar de Staatse centra ontstond, die in goede banen diende te worden geleid. Bovendien moest de hoogte van de contributiegelden voor elk gebied zodanig worden bepaald, dat deze zonder al te veel problemen konden worden opgebracht, want daarnaast betaalde elk gebiedje uiteraard ook gewoon zijn ‘ordinaris pointingen ende zettingen’ aan de Vier Leden van Vlaanderen. Het ‘zorgvuldig’ vaststellen van de hoogte van de contributie voor elke streek, elk dorp of elke parochie in het brandschatgebied veronderstelt niet alleen grote kennis van Vlaanderen en van de onderlinge verhoudingen binnen het graafschap, maar ook van de omstandigheden waarin elk gebied verkeerde vanaf het ogenblik dat het gebrandschat werd. Dit laatste veronderstelt weer dat er voortdurend informatie uit Vlaanderen werd ingewonnen of dat Staatse informanten en soldaten voortdurend informatie gingen ‘halen’. Goede, dat wil zeggen juiste en volledige informatie was schaars en werd dan ook duur betaald. Dit betekende dat niet alleen elke vreemdeling in Noord-Vlaanderen, maar ook bij de Staatse steunpunten, in beginsel een spion kon zijn, want van Spaanse zijde bediende men zich eveneens van allerlei soorten informanten.⁷

Alvorens naar de brandschat als onderdeel van de strijdwijze te kijken en de financiële organisatie daarvan, moet nog de vraag worden beantwoord: waarom werd er gebrandschat? Daarvoor is een aantal redenen aan te wijzen en daarbij dient onderscheid te worden gemaakt tussen de motieven van de Generaliteit, de Zeeuwen en de bevelhebbers in de frontiersteden.

De Generaliteit had een hoofdmotief om gewesten te brandschatten, namelijk het genereren van geld voor de algemene kas, dat meestal voor het werven van nieuwe troepen werd gebruikt. Dit beginsel van algemeen belang of algemene kas werd in de loop der jaren diverse malen gestipuleerd en herhaald, maar vanaf 1588 maakten de Zeeuwen bezwaar, totdat eind 1593 over dit verschil van inzicht een bijna stilzwijgende oplossing werd bereikt. Daarnaast waren er ook bijzondere redenen om te brandschatten, zoals het betalen van de in 1585 aangeworven Duitse troepen, waartoe speciaal de Overmaze gebieden gebrandschat werden.⁸ De Generaliteit wilde evenveel uit brandschatgebieden halen als de vijand.⁹ In weer andere gevallen werd een gebied gebrandschat om met de opbrengsten direct de plaatselijke Staatse garnizoenen en de

---

⁷ Stadsarchief Gent (SAG), reeks 2, nr. 17. Brief van 29 oktober 1589 van Juarez, bevelhebber te Sas van Gent aan de Gentse magistraat.

⁸ N. Japikse, ed., *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, V, 1585-1587 (Rijksgeschiedkundige publicatiën 47; Den Haag, 1921) (afgekort als RGP, 47) res. SG 1585, nr. 86 (27 november 1585).

⁹ RGP, 47, res. SG 1586, 180 (14 januari 1596) en 185 (1 februari 1586).

achterstallige soldij van bevelhebbers, zoals de graaf van Hohenlohe, te kunnen betalen.¹⁰

Naast het beginsel van algemeen belang waren er voor Zeeland andere motieven om te brandschatten. In de eerste plaats kostte het onderhoud van de Staatse steunpunten in Vlaanderen veel geld. De Generaliteit gaf Zeeland bij acte van committimus 'het beleid op de zaken' in die steunpunten. Dit kwam erop neer dat het gewest daar zaken van bestuur, religie en vooral ook waterstaatszaken regelde.¹¹ Juist dit laatste kostte in het goeddeels geïundeerde poldergebied veel geld. De strategie en de dikte van de Zeeuwse beurs bepaalden of er herdijkt werd of niet.¹² Herdijking leverde extra geld op, maar betekende ook extra dijkonderhoud. Een tweede manier om aan geld te komen, was om de geestelijke goederen (kloostergoederen) en die van Spaansgezinden in bezit te nemen. Ook hier was het dilemma dat veel van dat bezit onder water lag. De brandschat vormde daarom een derde bron van inkomsten. Indien deze goed werd georganiseerd en tot ver in Vlaanderen zou reiken, hoopte Zeeland aldus haar steunpunten in Noord-Vlaanderen te kunnen onderhouden en deze wellicht uit te breiden. Dit was echter een wens die niet altijd strookte met die van de Staten-Generaal. Een vierde reden was een zuiver tactische, want zolang een uitgestrekt gebied ten zuiden van de Westerschelde onder 'sauvegarde' lag, was dit indirect onder Staatse controle en was van daaruit geen Spaanse aanval op Zeeland te verwachten.¹³

Voor de Staatse garnizoenscommandanten en hun kapiteins liepen de motieven om te brandschatten sterk uiteen. Ze hadden echter allemaal een gemeenschappelijke drijfveer, namelijk eigen gewin. Bij officiële brandtochten werden er flinke beloningen uitgelooft. Zelfs voor het in brand steken van molens en dergelijke kregen gewone soldaten al tien gulden premie. Tijdens de zogenaamde privé-tochten viel er uiteraard nog veel meer te halen, uiteenlopend van roof tot het gijzelen van voorname personen. Het geven van inlichtingen uit vijandelijk gebied bracht eveneens aardige beloningen op.

IV Aanloop tot de brandschat

Voor 1591 kwam er weinig of niets terecht van het onder contributie brengen van Noord-Vlaanderen. De intentie om enkele parochies en dorpen rondom Eeklo in 1585 contributieplichtig te maken, faalde.¹⁴ Door de grote Spaanse krijgsmacht te Antwerpen en de verplaatsing van delen van dit leger in 1587 en 1588 via Gent en Brugge naar Duinkerke, bleef er voor de Staatsen weinig anders over dan vanuit haar steunpunten lijdzaam toe te zien wat er ging gebeuren.¹⁵ Bovendien ging in 1587 Sluis met het Vrije

¹⁰ RGP, 47, res. SG 1587, 26 (18 februari 1587), 42 en 42a (18 juni 1587).

¹¹ Zeeuws Archief (ZA) Archief Staten van Zeeland en hunne Gecommitteerde Raden (SZ), 1202, acte van committimus (gebied met Axel, Biervliet, Terneuzen en het fort Liefkenshoek) van 13 augustus 1588.

¹² De Kraker, *Landschap uit balans*, 434-449.

¹³ ZA SZ, 1625, fo.154ro, GR (afgekort als GR) Zeeland op 11 november 1587 aan de graaf van Solms.

¹⁴ Nationaal Archief (NA), Archief Raad van State (ARS), 3, fo. 204vo, res. van 14 mei 1585. Verzoek uit het Meetjesland. Ook res. van 3, 19 en 16 juni 1585 (resp. fos. 223ro, 253vo-254ro en 269vo).

¹⁵ Hulsterambacht werd sedert 1586 gebrandschat (ZA, SZ, 471, fo.5ro, res. van 23 oktober 1586; nr. 1624, fo.132ro (1 februari); fo.138ro (8 maart); fo.175vo (20 mei) en fo.186ro (19 juni 1586).

verloren. Het debacle van de Armada in 1588 en allerlei geruchten van een eventuele Spaanse aanval op Zeeland in het jaar daarna maakten de toestand voor de Staatsen erg onzeker.¹⁶

Hoewel in delen van Brabant en Gelderland de brandschat in deze tijd al hoogtijdagen beleefde, bepaalden de Staten-Generaal midden 1588 dat de brandschat, ook die in Vlaanderen, een zaak van de Generaliteit was en dat de administratie in handen van de Raad van State kwam, terwijl de praktische uitvoering gedelegeerd werd aan de gewesten en de bevelhebbers ter plaatse.¹⁷ Zo werd Zeeland op 7 januari 1589 gelast om de brandschat in Vlaanderen in gang te zetten ten behoeve van de Generaliteit.¹⁸ Veel kwam daarvan kennelijk niet terecht, omdat er dat jaar meer gediscussieerd werd over de aanvulling die Zeeland op het brandschatbesluit wilde maken, waardoor de Generaliteit niet wist wie nu uiteindelijk het voordeel van de brandschat zou genieten: Zeeland of de Generaliteit?¹⁹

Dankbaar maakten Staatse bevelhebbers van die verwarring gebruik en trokken naar believen het vijandelijke gebied in. Een oversteek vanuit Axel en Biervliet door geïndeerd gebied naar Vlaanderen was immers snel gemaakt. Volgens de Staatse bevelhebbers waren deze ‘privé-ondernemingen’, die vooral ’s nachts plaatsvonden, bedoeld om informatie in te winnen. Zeeland was daar niet blij mee en beschuldigde bevelhebbers ervan op eigen gewin uit te zijn, namelijk ‘au vribuijt pour violer les gens soubz pretext d’aller à la guerre.’²⁰ Dit soort privé-excursies door Staatse bevelhebbers werd vanuit de Spaanse forten waargenomen. Het aantal soldaten dat daaraan deelnam, liep uiteen van enkele tientallen tot meer dan honderd.²¹ Vaak hadden ze op grond van beschikbare informatie een bepaald doel voor ogen, zoals het overvallen van een Spaans geldtransport tussen Brugge en Gent.²²

Om meer controle over deze ‘vrijbuitelij’ te krijgen, verlangde Zeeland dat bij elke monsterring de namen van de soldaten op de Staatse forten zouden worden genoteerd.²³ Klachten over ‘uitlopende’ soldaten konden op deze wijze worden gecontroleerd. Tevens konden potentiële verraders beter worden opgespoord. In juli 1590 droeg de Raad van State Zeeland op een begin te maken met het systematisch brandschatten van het Land van Waas.²⁴ Maar uit het overleg met de bevelhebbers van de Staatse forten te Axel en Terneuzen bleek dat daartoe wel duizend soldaten ingezet dienden te worden. Deze waren niet beschikbaar. Bovendien vonden de bevelhebbers dat de verovering van

---

¹⁶ ZA SZ, 1625, fo.293ro-vo, GR op 27 september 1588 aan Michiel Caulier, Staats bevelhebber.

¹⁷ RGP, 51, res. SG 1588, nrs. 266, 271a, 312.

¹⁸ RGP, 51, res. SG 1589, nr. 3.

¹⁹ RGP, 51, res. SG 1589, nr. 345, 27 april 1589.

²⁰ ZA SZ, 1626, fo.58ro, GR op 23 februari 1589 aan Piron en kapitein Utenrecht ‘... dat tshijnt dat die garnisoenen meer dienen totte ... proffijte vanden capiteijnen dan ter bewaernisse vande plaetsen die hun zijn bevolen ...’ Jean Piron was sinds 1586 bevelhebber te Axel. In 1604 voerde hij als kolonel het bevel in Oostende.

²¹ SAG, reeks 2, nr. 17. Juarez op 1 juni 1589 en op 21 februari 1590 (nr. 18) aan Gent.

²² SAG, reeks 2, nr. 19. Juarez op 26 januari 1591 aan dezelfde.

²³ ZA SZ, 1626, fo.190ro-vo, schrijven van 16 maart 1590.

²⁴ ZA SZ, 1626, fo. 218ro, Maurits op 14 juli 1590 aan de Raad van State.

Hulst met omliggende polders een belangrijke voorwaarde was om het brandschatten tot een succes te maken.²⁵ Hoewel de omstandigheden in augustus voor een eerste brandtocht in het Land van Waas gunstig leken is deze naar alle waarschijnlijkheid niet doorgedaan of heeft in ieder geval nauwelijks effect gesorteerd.²⁶ Nieuwe kansen zouden zich in 1591 voordoen.²⁷

V Hoogtij van de brandschat: 1591-1596

Die nieuwe kansen kwamen toen Maurits in september 1591 Hulst veroverde. Met Oostende in het westen, Biervliet, Terneuzen en Axel daartussen en Hulst in het noordoosten kon de Staatse tang van de brandschat zich om het Vlaamse platteland sluiten. Drie dagen voor de overgave van de stad liet Maurits het Land van Waas weten dat het niet alleen direct voor zijn toekomstige bescherming diende te betalen, maar ook nog voor de vroeger niet afgedragen contributiegelden. Bij weigering zou hij tegen het gebied met 'vier ende sweert' optreden.²⁸ De contributie werd echter snel betaald en praktisch heel het Land van Waas werd onder 'sauvegarde' gesteld.²⁹

Het op gang brengen van een regelmatige geldstroom uit Vlaanderen verliep echter moeizaam. Allereerst moest de Staatse positie te Hulst worden geconsolideerd. Dit vroeg flink wat aanpassingen en herstel aan verdedigingswerken en dijken. Vervolgens bleek dat het paraat hebben van ruitery voor het afdwingen van de contributiegelden onontbeerlijk was, want de plaatselijke baljuws deden er alles aan om hun gebied van brandschat te vrijwaren.³⁰

In 1590 noch in het jaar erna was er beweging gekomen in het verschil in opvatting over de brandschat in Vlaanderen tussen Zeeland en de Generaliteit. De Generaliteit wilde het Vlaamse platteland volledig verwoesten en huldigde het standpunt van brandschatting in het algemeen belang. Zeeland zag dat anders. Dan zouden er namelijk geen inkomsten uit geestelijke goederen en dergelijke meer uit Vlaanderen binnenkomen en van een kale kip kon men geen veren plukken. Bovendien kon er geen 'handel' meer worden gedreven en had het dan geen zin om de Zeeuwse steunpunten verder uit te bouwen. Feitelijk wilde het gewest een systematische geldstroom uit Vlaanderen naar Middelburg op gang brengen om daarmee zijn aandeel in de oorlog en

²⁵ ZA SZ, 1626, fo. 219ro-vo, GR op 17 en 19 juli 1590 aan bevelhebber Bouillon (Terneuzen) en kapitein Ghistelles.

²⁶ ZA SZ, 1626, fo. 223ro, GR aan Piron om zich in verbinding te stellen met Maurits, fo. 225vo, GR op 15 augustus aan Maurits; fo. 228ro vlg., schrijven van 29 augustus, 1 en 9 september aan Maurits. Vergelijk ook 1627, fo.13vo, GR op 6 maart 1591 aan Maurits. Overste Morgan weigerde paarden ter beschikking te stellen voor een brandtocht.

²⁷ ZA SZ, 1627, fo. 17ro-vo, GR op 26 maart 1591 aan Solms en Charles Everwijn over een tocht in het voorjaar.

²⁸ ZA SZ, 897, Maurits (afschrift) op 21 september 1591 uit Hulst.

²⁹ ZA SZ, 897, afschrift van 23 september 1591.

³⁰ ZA SZ, 1627, fo. 100ro-vo, GR van 18 oktober 1591 aan de Raad van State; fos 104vo-106ro, GR op 9 november 1591 aan de Zeeuwse gedeputeerden ter Staten-Generaal; fo. 120ro-vo, GR op 2 en 3 december 1591 aan respectievelijk Maurits en de Raad van State. SAG reeks, 2, nr. 20. Juarez op 27, 28, 29 en 30 januari 1592 aan de Gentse magistraat (oppakken brandschatters).

zijn aanwezigheid in de Vlaamse steunpunten te kunnen betalen. Dat was toch ook in het belang van de Generaliteit?³¹ Vooral na de verovering van Hulst zette Zeeland haar politiek doelbewust door, want snel werden enkele ambtenaren benoemd om alvast gelden te gaan innen en middelen te verpachten.³²

De uitbouw van de Staatse steunpunten in Noord-Vlaanderen ging ongestoord verder. Het kostte veel geld ‘sonder dat yet vande contributien ende brantschat in borse valt...’ klaagde Zeeland bij de Staten-Generaal.³³ Ten aanzien van de brandschat van Vlaanderen diende er gewoonweg niets zonder Zeeland te worden besproken en het gewest ging zelfs zover om zijn consent aan nieuwe belastingvoorstellen in de Staten-Generaal te onthouden.³⁴ Voorlopig werden deze geschillen even terzijde geschoven om een gezamenlijke brandschatactie vanuit Oostende en Hulst voor te bereiden die door ruitery zou worden ondersteund.³⁵

Eind 1592 waren de voorbereidingen voor een tocht vanuit Oostende zover, dat bevelhebber Norrits met zestien vendels het Vlaamse platteland zou intrekken.³⁶ Maar vanaf 18 november de dag, dat de troepenmacht gereed stond voor vertrek, ontbreken alle gegevens. Kennelijk is die tocht op het laatste nippertje afgelast. Ook in latere correspondentie wordt er niet meer aan gerefereerd.³⁷

Aanvankelijk waren er ook in 1593 geen grootse plannen om schot te brengen in de brandschat.³⁸ Dit veranderde toen de Spanjaarden in juni een Staats ambtenaar ontvoerden, die hen gevoelige informatie verschafte over de Staatse stellingen. Direct werden spionnen Vlaanderen ingestuurd en toen deze met weinig geruststellende berichten terugkeerden, besloot de Raad van State op 4 juli dat de Staatse bevelhebbers alvast het vijandelijke gebied mochten intrekken. Deze acties waren bedoeld om verwarring te stichten, zodat daarna een eerste en georganiseerde brandtocht zou kunnen volgen.³⁹ Tevens kreeg Norrits toestemming om met ruitery alvast Veurne en omstreken te brandschatten.⁴⁰ Hij deed dit op 20 en 21 juli 1593 en drong zelfs door tot bij Belle (het Franse Baillieu) en Kassel (het Franse Cassel).

---

³¹ RGP, 55, res. SG, 1590-1592, 120, 121, 169, 176 en 181 (18 september 1591).

³² RGP, 55, res. SG, 1590-1592, 186 (1 november 1591).

³³ ZA SZ, 1627, fos 204ro-205vo, schrijven van 25 augustus 1592.

³⁴ RGP, 55, res. SG, 1590-1592, nr. 195 (8 april 1592).

³⁵ RGP, 55, res. SG, 1590-1592, nr. 152, 21 augustus 1591.

³⁶ ZA SZ, 1627, fos 218ro-vo en 221ro-vo, schrijven van 22 september en 6 oktober 1592 aan Maurits; fos 226vo-228ro, 231ro, schrijven van 10 oktober 1592 aan commissarissen Broucke en Aleman die naar Ostende gingen en op 10 en 16 oktober aan de Zeeuwse gedeputeerden ter Staten-Generaal; fo. 236ro-vo, schrijven van 29 oktober 1592 van de GR aan de Raad van State.

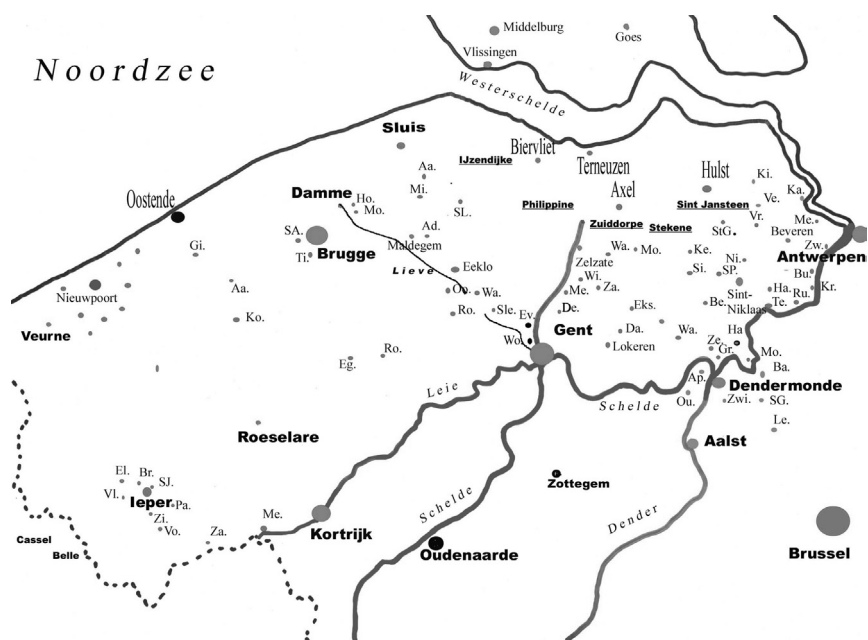
³⁷ ZA SZ, 1627, fo. 249ro-vo, diverse brieven van 18 november 1592; fo. 259vo, memorie van 26 november 1592 inzake noodzaak van een te houden brandtocht in Vlaanderen.

³⁸ SAG, reeks 2, 21. Brieven van 24 februari, 13 en 16 maart 1593 uit Sas van Gent aan de Gentse magistraat.

³⁹ ZA SZ, 1627, fo. 339ro, GR op 3 juli 1593 aan Maurits; fo. 339vo, GR op 5 juli aan verschillende garnizoenskapiteins.

⁴⁰ ZA SZ, 1627, fo. 342ro-vo, GR op 9 juli 1593 aan Norrits.

Terwijl de noordwestelijke tang van de brandschat in actie was gekomen, werden er in het noordoosten volop voorbereidingen getroffen voor het vertrek van circa 3.000 soldaten en 600 ruiters vanuit Hulst naar het Land van Waas en zo verder Vlaanderen in. Wat de beoogde doelen van de brandtocht waren, blijkt uit de instructie van Charles Everwijn, een van de ambtenaren belast met de organisatie, administratie en uitvoering van de brandschat in Vlaanderen.

- a. De Spaanse forten Stekene en Sint Jansteen moesten worden geslecht.
- b. Als afschrikwekkend voorbeeld zouden zo'n 1.000 à 1.200 soldaten de parochie Stekene afbranden waar de bezittingen lagen van Servaes van Steelandt, de bevelhebber van het Land van Waas.⁴¹
- c. Na verloop van tien uur werd er gehegroepeerd en zou er zonder verder te plunderen, worden opgetrokken naar Temse om de huizen van Mansvelt en Reijngout te verwoesten.⁴²
- d. Daarna zou de schans bij Zuiddorpe worden ingenomen om van daaruit de dorpen tussen Gent en Antwerpen te kunnen controleren.

⁴¹ Servaes van Steelandt, hoogbaljuw van het Land van Waas had op 1 november 1583 dit gebied aan Parma overgegeven. Dit verraad werd Van Steelandt door de Generaliteit zeer aangerekend. Vergelijk S. Groenveld, 'Trouw en verraad tijdens de Nederlandse Opstand', *Zeeuws Tijdschrift*, XXXVII (1987) 3-12.

⁴² Karel van Mansveld (1547-1596) was vanaf eind 1592 aanvoerder van de Spaanse troepen. Reingoud is door Geyl, *Geschiedenis van de Nederlands Stam*, II, 1581-1648 (Amsterdam-Antwerpen, 1961) als een 'Brabantse avonturier omschreven met een heel verdacht verleden.' (262) Hij was lange tijd werkzaam bij een der centrale regeringsraden te Brussel. Peter-Ernest van Mansveldt was gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden.

- e. Na deze verovering zou het leger optrekken tot vlakbij Gent om 's nacht alle molens en dorpen rondom de stad te verbranden. Door deze acties zou Gent zeker positiever tegenover mogelijke betaling komen te staan.
- f. Door inname van de schansen van IJzendijke en Philippine hoopte men het gebied tussen Brugge en Gent tot vlakbij Kortrijk te kunnen bestrijken.⁴³
- g. Verder diende de Lieve te worden dichtgegooid om zodoende Brugge 'revierloos' te maken. De Ieperlee moest zelfs op twaalf plaatsen worden dichtgegooid.
- h. Het leger zou zich dan naar Oostende verplaatsen om te bezien of het nog zin had om naar Kortrijk, Oudenaarde en Aalst te trekken, waarbij vooral de heerlijkheid Zottegem, als bezit van de graaf van Egmont, het zou moeten ontgelden.

Het brandschatlegertje dat eind juli vanuit Hulst vertrok, veroverde enkele forten en stak Stekene in brand.⁴⁴ Ook leverde het slag met Spaanse soldaten die bij St.-Niklaas de Schelde waren overgetrokken. Verder werd er een spion van Servaes van Steelandt opgepakt.⁴⁵ Na enkele dagen werden de twee veldcampagnes alweer beëindigd en kon de balans worden opgemaakt. De beide tochten werden aan Staatse zijde alom als een succes gezien, maar volgens sommige garnizoenskapiteins had men nog meer Spaanse forten kunnen innemen. En Zeeland dat nog druk doende was de logistieke zaken af te wikkelen, klaagde bij de Raad van State dat de tocht vanuit Hulst helaas alleen tot het Land van Waas beperkt was gebleven. Enkele kleinere tochten in het Land van Waas in augustus hadden als resultaat dat afgevaardigden uit dit gebied verdere afspraken over hun contributie wilden maken.⁴⁶ Dit gebeurde op 29 augustus 1593 te Hulst.⁴⁷

Een nieuwe grote tocht werd voorlopig uitgesteld, omdat de contributiegelden uit het Land van Waas en Beveren binnenstreamden. Bovendien was de Spaanse weerstand in het gebied zo gering dat de Staatse garnizoensbevelhebbers op eigen houtje het brandschatgebied mochten intrekken.⁴⁸ Het succes van de brandschat in Vlaanderen miste zijn uitwerking op de verhouding tussen Zeeland en de Generaliteit niet. Hielden de Staten-Generaal aanvankelijk vast aan het beginsel dat alle inkomsten uit de brandschat uit alle gebieden in de algemene kas zouden stromen, in oktober vond Den Haag het 'wel redelijk dat die middelen van Vlaenderen vooral tot onderhoudt van de steden ende fortten aldaer werden bekeert ...'⁴⁹ Dit gebeurde uiteraard al enige tijd in de praktijk, maar nu werd deze praktische besteding der gelden ook als beginsel vastgelegd.

⁴³ ZA SZ, 1208, instructie van 31 augustus 1593.

⁴⁴ SAG, reeks 2, nr. 22. Brieven van 25 en 26 juli 1593 bevestigen het verbranden van het fort Stekene.

⁴⁵ ZA SZ, 1627, fo. 351ro, RG op 27 juli 1593 aan de gedeputeerden te Hulst; 1208, Louy de Malichan op 27 juli 1593 aan de GR. Zie ook verslag van Solms van 28 juli 1593.

⁴⁶ ZA SZ, 1208, kapitein Heckeprince (Hulst) op 26 augustus 1593 aan de GR.

⁴⁷ ZA SZ, 1208, Heckeprince op 29 augustus 1593 aan de GR.

⁴⁸ ZA SZ, 1628, fo.143ro-vo en 148ro, GR op 5 en 11 september 1594 aan Piron.

⁴⁹ RGP, 57,1593-1595, res. 154 (28 oktober 1593). Idem res. 158a (2 november 1593). Vergelijk nog het oude standpunt van 28 februari 1593 (res. 158c), waarbij dit soort inkomsten 'ten proufyte van de gemeene zaecke geheven ende in één buerse gebracht' dienden te worden.

De ambities van Charles Everwijn gingen intussen verder. Om uiteindelijk zo'n driehonderd dorpen te kunnen brandschatten, dienden zijns inziens alle Spaanse forten tussen Axel-Hulst-Biervliet te worden ingenomen om zo ook het platteland tussen Gent en Dendermonde te kunnen bereiken.⁵⁰ Eind 1593 was het optimisme aan Staatse zijde zo groot dat er zelfs een aanslag op Brugge werd beraamd. Deze zou volgens hetzelfde scenario verlopen als de inname van Breda drie jaar eerder. Het complot werd echter op tijd ontdekt en de aanslag verijdeld.⁵¹

Toen in 1594 steeds meer dorpen aarzelden te betalen, volstond het dreigen met 'eenige exemplaire executien' te doen in de Westhoek.⁵² In november werden daar verschillende dorpen en ambachten in 'sauvegarde' genomen. Een ander treffend voorbeeld van het effect van louter dreiging komt uit het Land van Waas in 1595. De parochies waren daar al een half jaar achter met het betalen van de contributiegelden. Charles Everwijn maakte een plan voor een brandtocht vanuit de forten Lillo en Liefkenshoek.⁵³ Hij wilde daarbij enkele voorbeelden stellen, zoals het afbranden van de molens die aan de Oostpoort van Gent stonden. Elke soldaat of ruiter die een molen in brand stak, zou daarvoor een beloning van tien gulden ontvangen. De hofsteden van Servaes van Steelandt en het klooster Nieuwenbosch te Heusden dienden te worden verbrand, evenals het huis van de verrader Gillis Borluut en her en der verspreid liggende goederen van edellieden die te Gent of Dendermonde bij de vijand verbleven. Anderzijds moest er streng op worden toegezien dat er niet zomaar vermoord en verkracht zou worden en dat er ook geen particuliere bezittingen van boeren in brand werden gestoken. Indien er van hun kant weerstand werd geboden, lag dat uiteraard anders. Zo moest het huis te Loochristie van 'juffrouwe Van Nassau la Flandryne'⁵⁴ worden gespaard. Charles Everwijn kende twee zeer betrouwbare gidsen die de ruitery en infanterie over diverse bruggen zou kunnen leiden.⁵⁵

Eind februari besloot Zeeland dat een dergelijke tocht doorgang kon vinden. Een troepenmacht van vijftien compagnieën en vier kornetten ruitery werd met 28 schepen uit de Staatse forten op de kust van Hulst gezet om vier dagen lang het Vlaamse achterland in te trekken.⁵⁶ Maar het brandschatleger was nog niet geland of de toezeggingen uit Vlaanderen stroomden toe, waarbij een aantal nieuwe dorpen eveneens 'sauvegarde' verzochten.⁵⁷ Tot groot ongenoegen van de soldaten werd de brandtocht

⁵⁰ ZA SZ, 1208, schrijven van 1 december 1593 bij zijn financiële staat gevoegd.

⁵¹ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Staat en Audiëncie (Aud), 1850/1, Brugse magistraat op 3 december 1593 aan de regering te Brussel met verslag van het verlies van het fort Plassendale dat van korte duur was (nr. 1850/1, brieven van 13 en 16 december 1593 en nr. 1851/1 van 14 en 18 december 1593).

⁵² RGP 57, res.SG, 1593-1595, 288 (7 september 1594).

⁵³ ZA SZ, 1209, Everwijn op 7 december 1594 en op 6 januari 1595 aan de GR (nr. 1210).

⁵⁴ Charlotte was de vierde dochter uit het huwelijk van Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon.

⁵⁵ ZA SZ, 1210, memorie van 25 februari 1595 van Charles Everwijn.

⁵⁶ ZA SZ, 1628, fos 222vo vlg., schrijven van 22 februari 1595 aan diverse bevelhebbers.

⁵⁷ ZA SZ, 1628, fo. 227ro, schrijven van 26 februari 1595 aan commandant Symonss.

afgeblazen.⁵⁸ In maart werd met de dorpen in het Land van Waas een nieuw akkoord bereikt over hun contributie.⁵⁹

Omdat het inzetten van een grotere troepenmacht onnodig was, liet Zeeland de plaatselijke garnizoensbevelhebbers opnieuw hun gang gaan. Zo werd er in augustus vanuit Biervliet een tocht gehouden richting Eeklo, waarbij verschillende personen in gijzeling werden genomen. Maar ook werden enkele Staatse soldaten gevangengenomen en naar Gent overgebracht om daar te worden berecht. Het vonnis luidde ophanging en verbranding. Volgens Zeeland riep dit optreden om een wraakactie.⁶⁰ Het gewest gaf de commandanten van de forten bevel tegen 27 augustus een aantal soldaten naar Vlissingen te sturen. Deze troepenmacht zou vervolgens een nieuwe, korte brandtocht in Vlaanderen houden.⁶¹ De instructies, die voor deze tocht werden opgesteld, geven opnieuw veel inzicht in de praktische werking van de brandschat.

De eerste instructie heeft betrekking op de logistieke voorbereiding.⁶² Zo moesten de Zeeuwse commiezen met twee gehuurde schepen naar fort Campen (noordelijk van Axel) varen om elk honderd soldaten op te halen en een derde schip met twee ‘koeiebruggen’ moest paarden laden. Verder had men nog drie schepen nodig voor de driehonderd Engelse soldaten uit Vlissingen, die voor twee dagen proviand, lood en kruit meenamen. Een ander schip zou alle andere benodigdheden (onder andere spaden, bijlen, emmers) mee moeten voeren. Uiteindelijk moest er in totaal voor duizend soldaten mondvoorraad voor twee dagen meegenomen worden. Het flotille te Vlissingen bestond uit twaalf à dertien schepen en de 29e moest alles ter plaatse zijn. Tijdens de tocht zou kapitein Maximiliaen Reyniers, die een afzonderlijke instructie meekreeg, het bevel voeren.⁶³

Deze tweede instructie laat zien hoe het brandschatleger van circa 900 man te werk moest gaan. De troepenmacht diende bij Nieuwerhaven (noordelijk van Oostburg) aan land te gaan. De schepen keerden terug naar Vlissingen om voorraden en proviand op te halen. De soldaten moesten vlakbij Gent alle kerken, kloosters en molens platbranden. Elke afgebrande molen leverde zoals gezegd een beloning van tien gulden op. Alle burgers van Gent of van plaatsen die geen ‘sauvegarde’ genoten, zouden als vijanden worden behandeld. De goederen van de inwoners van afgebrande parochies en gebieden die geen ‘sauvegarde’ genoten, werden ten vrijbuit gegeven. Om vergissingen te voorkomen, kreeg de troepenmacht bijgewerkte lijsten mee, één van parochies onder ‘sauvegarde’ en één van parochies die ten vrijbuit waren gegeven. De parochies onder

⁵⁸ ZA SZ, 1210, brief van 1 en 3 maart 1595 van respectievelijk Adriaan Willems en Jan de Vos; 1628, fos 229vo-230ro, GR op 9 maart 1595 aan de Hulster magistraat.

⁵⁹ ZA SZ, 901, Raad van State op 28 maart 1595 aan de Staten van Zeeland.

⁶⁰ ZA SZ, 1210, brief van 11 augustus 1595; vergelijk 1628, fo. 297vo en 298ro, GR op 23 augustus 1595 aan Jan Speelman. *Ibidem* fo. 195ro en 196ro, GR op 14 en 16 augustus 1595 aan commandant Simonss.

⁶¹ ZA SZ, 1628, fos 298vo vlg., schrijven van 23 augustus 1595 aan diverse garnizoenscommandanten.

⁶² ZA SZ, 1628, fos 300ro-301ro, schrijven van 23 augustus 1595.

⁶³ ZA SZ, 1628, fos 301ro vlg., schrijven van 23 augustus 1595 aan Sidney (Vlissingen), kapitein Reyniers en wellicht aan de Raad van State of Maurits. Vergelijk fos 302-303vo, instructie van 23 augustus 1595 voor Reyniers.

'sauvegarde' mocht geen haar gekrenkt worden. Onder geen beding mochten vrouwen en jonge meisjes worden verkracht. Jaques van Rentergem en Jan de Wagenaere gingen met de soldaten mee om 'rapport te doene vande geschiedenis deser tocht.' Op de terugtocht mocht de troepenmacht proberen het fort Philippine in te nemen. Alle schippers die aan de tocht meededen, werden onder de protectie van Zeeland genomen. Uit Staatse bron wordt niet duidelijk wat het resultaat van deze tocht is geweest, maar uit Spaanse bron blijkt dat het circa 1.200 man sterke leger zich razend snel Vlaanderen in had begeven.⁶⁴ Het jaar 1595 en aanvankelijk ook het volgende verliep voor de brandschatters naar wens.

Overzien we de 'gloriejaren' van de brandschat van het Vlaamse platteland, dan blijkt dat de grotere veldcampagnes of brandschattochten, waaraan ruitery en honderden soldaten deelnamen, succes boekten. Strategische punten werden wel verwoest, maar nooit lang bezet gehouden. Dit gebeurde om de vijand afbreuk te doen en zelf ongehinderd het achterland in te kunnen trekken om zo gebieden tot het betalen van 'sauvegarde' te dwingen. Wie tijdig eieren voor zijn geld koos, ontsnapte aan vuur of gijzeling.

VI Nadagen van de brandschat, 1596-1604

De verovering van Hulst in augustus 1596 vormde de ommekeer in de brandschatting van het Vlaamse platteland. De dorpen in het Land van Beveren, Dendermonde en Waas hielden direct op met betalen. Daarom werd er door de ontvangers van de brandschat aangedrongen op een grote nieuwe brandtocht in november.⁶⁵ Maar het kwam er niet van, ook niet in 1597.⁶⁶ Wel bleven de bevelhebbers vanuit Axel, Biervliet en Oostende bescheiden acties ondernemen in de wijde omgeving van hun forten.⁶⁷ Benoorden Gent en met name in de Westhoek van het Vrije van Brugge, boette de brandschat weinig of niets aan 'rigueur' in.⁶⁸ Zeker tot in 1599 bleven de acties vanuit Axel effect sorteren, want in oktober 1598 sloten parochies vlakbij Gent nog een nieuw akkoord over hun contributie.⁶⁹

De Staatse partij verloor niet alleen Hulst, de regering in Brussel was vastbesloten ook Oostende te heroveren, om zo de tweede en laatste angel uit de brandschat te trekken.⁷⁰ Toen de Spaanse legermacht Oostende vanaf 1601 steeds verder insloot, werd

⁶⁴ ARAB, Aud., 1850/1, brieven van 29 augustus 1595 (Gent en IJzendijke) aan de regering te Brussel.

⁶⁵ ZA SZ, 1211, brief van 18 november 1596 aan GR. Er was sprake van 3.000 soldaten en tientallen ruiters.

⁶⁶ RGP, 62, res. SG, 1596-1597, 557.NA, Staten-Generaal, 4886-I, lias maart 1597, schrijven van 21 maart 1597 van N. Uutenhove.

⁶⁷ ARAB, Aud, 1850/2, Raad van State (Brussel) op 20 mei 1597 aan Nicolaes Labiche (bevelhebber te Hulst); nr. 1846/2, Raad van Vlaanderen op 5 augustus 1597 aan Albertus van Oostenrijk; stuk van 17 september 1597 en 19 oktober 1598; nr. 1850/1, schrijven van 14 augustus 1597.

⁶⁸ RGP, 71, res. SG, 1598-1599, 725 (13 mei 1599) en 748 (6 november 1599).

⁶⁹ ARAB, Aud, 1850/2, schrijven van oktober 1598.

⁷⁰ Vergelijk H. de Schepper, 'De Nederlanden, 1560-1604: oppositie, opstand, oorlog', *De val van het Nieuwe Troje*, 21-35; L. de Vos, E. Rooms, 'Tactisch een Staats, strategisch een Paaps succes. De militaire campagnes van aartshertog Albrecht tot en met de slag bij Nieuwpoort', *ibidem*, 35-47.

het vrijwel onmogelijk om ver daarbuiten nog enige actie te ondernemen.⁷¹ Het Staats garnizoen verkeerde voortdurend in nood en die benarde situatie werd nog versterkt door slechte weersomstandigheden en het uitbreken van besmettelijke ziekten.⁷² Indien de contributies niet met acties konden worden afgedwongen, stelde het in 'sauvegarde' nemen ook niets meer voor. Daarom werd in oktober 1602 in het Staatse legerkamp te Grave besloten de 'sauvegarde' in Vlaanderen op te heffen, uitgezonderd de parochies vlak onder Biervliet.⁷³

Met de opheffing van de 'sauvegarde' en de val van Oostende in 1604, was het doek gevallen voor het brandschatten van Vlaanderen. Ondanks het feit dat Oostende werd ingewisseld voor Sluis, waren de Staatsen voorlopig eerst en vooral bezig om deze verovering te consolideren. Tegen de tijd dat er orde op zaken was gesteld, brak het Twaalfjarig Bestand aan. De tijd van de — vooral georganiseerde — brandschat in Vlaanderen was voorbij.

VII De financiële organisatie van de brandschat

De financiële kant van de brandschat, die hier nu nader wordt bekeken, heeft verschillende aspecten. Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat brandschatten alleen effect sorteerde als dreigementen ook werden uitgevoerd. Het collectieve angstgevoel van de geteisterde inwoners resulteerde in het regelmatig betalen van een afkoopsom om mogelijk onheil af te wenden. Daarnaast moest de hoogte van de te betalen afperssom 'redelijk' zijn. Bovendien moesten zij weten wanneer, waar en hoe zij hun contributie dienden te betalen. Om dit alles te regelen, werd de brandschat uitgevoerd door personen die het Vlaamse platteland zeer goed kenden, die wisten hoe de onderlinge verhoudingen tussen de belastingdistricten lagen en welke actuele veranderingen zich voordeden, zoals welke parochies volledig onder water stonden of om andere redenen geheel of gedeeltelijk ontvolkt waren. Van zulke gebieden werd geen stuiver in de 'brandkas' ontvangen.

De commiezen van de brandschat

Enkele ambtenaren waren belast met de opzet, planning, uitvoering en administratie van de brandschat in Vlaanderen. Charles Everwijn was de voornaamste, maar naast hem traden ook Michiel Everwijn, Nicolaes Uutenhove en Jan Speelman op. Charles hield zich bezig met de brandschat in het Gentse Kwartier — Midden- en Oost-Vlaanderen —, Michiel in het bijzonder met Kust-Vlaanderen, terwijl Uutenhove en Speelman in nauw contact met Charles en Michiel Everwijn de ontvangst van de in beslag genomen (geestelijke) goederen in Vlaanderen regelden.

---

⁷¹ Vergelijk 'De val van het Nieuwe Troje'. W. Thomas, 'Het beleg van Oostende', *De val van het Nieuwe Troje*, 81-101.

⁷² ZA SZ, 1217, A. van Dorp op 30 oktober 1602 over de pest te Oostende; vergelijk 1218. Op 9 augustus 1603 sprak Piron over 'de heete sieckte ... datter wel twaelf hondert personen geïnfecteert sijnde' en dat er dagelijks 40 à 50 soldaten stierven.

⁷³ RGP, 92, res. SG 1602, nr. 78 en noot 3.

Charles was betrokken geweest bij de inning van een aanzienlijk bedrag uit het sterfhuis van zijn vader voor de Vier Leden van Vlaanderen⁷⁴ en werd daarna namens dit college met 40.000 gulden naar Frankrijk gezonden om aan de hertog van Anjou aan te bieden. Vervolgens was hij rekenmeester bij de Rekenkamer geweest en toen Gent al zijn ontvangers ontsloeg, onder wie jonkheer Joos Triest en Jeronimus van Pottelsberge, werd Charles Everwijn tesorier-generaal van het Kwartier van Gent. In die periode reisde hij vaak in Vlaanderen om voor de Raad van State de middelen te verpachten en het krijgsvolk te monstereen. Charles Everwijn kende Vlaanderen goed, bezat bestuurlijke vaardigheden en had ervaring met geldzaken en krijgsvolk. Zijn vertrek naar Zeeland verraadt zijn calvinistische geloofsovertuiging, die in diverse brieven regelmatig naar voren komt. In een schrijven aan Schoorman⁷⁵ zegt Charles Everwijn dat de contributie van Vlaanderen noodzakelijk is

... tot hulpe ende beschermenisse der ware Cristelicke ghereformeerde religie zo iegens die abominable afgoderie, helsche ende wreede tyrannye van dien grooten duijvel den Prince ende opperste coninck vander helle den Paus van Roome met al zijne gebroetselen groote ende cleene supposten ende kinderen des verlies ...

Kort daarna stuurde hij Schoorman een plakkaat dat tegen Karel van Mansfeldt en de paus was gericht. Hij noteerde onder zijn handtekening 'Liever Turcks dan Spaensch of Paeps.'⁷⁶ Maar er is meer. Charles was niet de meeste geliefde Staatse ambtsdrager. Reeds in 1587 waren er tussen hem en de soldaten te Axel flinke wrijvingen.⁷⁷ Met name bij de officieren lag hij niet goed. Vlak na de verovering van Hulst in september 1591 beschuldigde Charles de Staatse officieren er bij Zeeland en de Generaliteit van zich ten aanzien van de plaatselijke bevolking beestachtig te hebben gedragen, waardoor de brandschatting van het Land van Waas nauwelijks van de grond was gekomen. Andere lieden hadden Charles ervan beschuldigd te goed bevriend te zijn met tesorier-generaal Jacob Valcke en hadden hem op allerlei manieren in een kwaad daglicht gesteld. Charles Everwijn was er echter van overtuigd dat er voor de contributie in Vlaanderen geen geschikter persoon te vinden was dan hij alleen én zijn broer Michiel. Van alle gevluchte Vlamingen kenden hij en zijn broer namelijk elke parochie in het Gentse Kwartier en dat 'niet door alle de durpen gesien oft gefrequeenteert thebben, maer allendelick uuijt onse langduerige ende importantste administrae. over dezelve gehadt...'

Hiermee is ook Michiel geïntroduceerd, de broer van Charles en als Vlaming even vertrouwd met de situatie. De verhouding tussen de beide broers was goed, die tussen de Everwijns en Uutenhove en Speelman slecht. Dit had twee oorzaken. Er was geen duidelijke afbakening van hun werkzaamheden en er was flink wat persoonlijke rivaliteit. Een en ander begon de brandschatting in 1595-1596 zodanig te belemmeren dat er een oplossing voor deze problemen moest worden gevonden.

⁷⁴ RZ SZ, 1207.

⁷⁵ SAG, reeks 2, nr. 21. Brief van 18 februari 1593 aan Schoorman, pensionaris van de stad Gent.

⁷⁶ SAG, reeks 2, nr. 21. Charles Everwijn op 20 maart 1593 aan Schoorman.

⁷⁷ ZA SZ, 1625, fos 85vo-86ro.

Zo was er begin 1595 onmin ontstaan tussen de ontvangers Michiel Everwijn en Jan Speelman. Het geschil bracht hen voor de Staten-Generaal, waarbij Speelman duidelijk te verstaan werd gegeven zich niet met de ontvangsten van Michiel Everwijn te bemoeien.⁷⁸ In 1596 bleek dat Charles Everwijn een voet van inning voor de confiscatie in het Gentse Kwartier had ontworpen, terwijl Uutenhove daar nu juist belast was met de ontvangsten, zodat Uutenhove en Speelman niets ontvingen. Zij zagen het optreden van Charles Everwijn als bemoeienis met hun activiteiten.⁷⁹ Om aan deze situatie een eind te maken, werden Speelman, Uutenhove en Charles Everwijn voor nader overleg naar Den Haag ontboden.⁸⁰ Tussen hen was niet alleen grote naijver ontstaan, daar ‘zij hen onder den anderen niet consten verdragen’, maar het probleem was vooral de geringe omvang van de ontvangsten van Uutenhove en Speelman. Daarom werd besloten de administratie van contributiegelden en geconfisqueerde goederen voor Oost-Vlaanderen aan Charles en voor West-Vlaanderen aan Michiel te geven. De ‘contributie’ zou dan per dorp met een derde worden verhoogd. Beide ontvangers dienden verantwoording voor hun ontvangsten af te leggen aan de Staten-Generaal. Uutenhove werd benoemd tot ontvanger van de middelen te Hulst en Speelman zou toezicht gaan houden op de ontvangsten van M. Everwijn.⁸¹

De werkwijze: omslag en inning van brandschatgelden

Over de hoogte van de contributie werd aanvankelijk onderhandeld, maar dat veranderde begin 1592. Op 28 februari 1592 bepaalde de Raad van State officieel dat het Transport van Vlaanderen als leidraad voor de brandschatting van Vlaanderen zou gelden, en tevens werd besloten dat de parochies, die in de ‘Lijst van Hulst’ voorkwamen, drie maanden ‘comptant’ zouden betalen. Om het juiste bedrag voor elk dorp en de dorpen en parochies onderling te kunnen bepalen, werd uitgegaan van het Transport van Vlaanderen, een in 1517 hernieuwde voet volgens welke dorpen en gebieden met zijn onderverdelingen bijdroegen in de beden, zodat uiteindelijk kon worden bepaald hoeveel de kleinste parochie moest opbrengen.⁸² Ongetwijfeld heeft Charles Everwijn gesuggereerd volgens deze verdeelsleutel te werk te gaan. Men wist in welke staat de dorpen en districten verkeerden, en zodoende werd ook allerlei bedrog van Vlaamse zijde voorkomen. Alleen die parochies die bijzondere omstandigheden konden aanvoeren, kregen een speciale behandeling. Voor het overige huldigde Charles Everwijn het beginsel van gelijke behandeling.

Op 28 februari 1592 kwam er dus een einde aan de volledig vrije onderhandelingspositie over het betalen van contributie. Het spreekt voor zich dat de Generaliteit of Zeeland aanvankelijk niets ontving van brandtochten die door individuele kapiteins

⁷⁸ RGP 57, res. SG 1593-1595, nr. 235 (19 mei 1595).

⁷⁹ ZA SZ, 1629, fo.12vo, GR op 14 februari 1596 aan de Staten-Generaal.

⁸⁰ RGP, 62, res. SG, 1596-1597, 199 (1 maart 1596) en res. nr. 252 (22 maart 1596).

⁸¹ RGP, 62, res. SG, 1596-1597, nr. 254 (4 april 1596).

⁸² K. Maddens, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer karel V (1515-1550)* (Heule, 1978) 13-73. K. Maddens, ‘Het verschil tussen de ‘pointinghe’ en de ‘zettinghe’ voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550’, *Standen en Landen*, XLIV (1968) 29-58.

werden ondernomen. Dergelijke tochten waren puur persoonlijk gewin voor de soldaten. Maurits onderhandelde als eerste over een te betalen brandschatting. Tijdens het beleg van Hulst eiste Maurits van de afgevaardigden van het Land van Waas de betaling van 70.000 gulden binnen 36 uur. Uiteindelijk werd het een bedrag van 35.000 tot 40.000 gulden, dat binnen twee weken zou worden betaald. Vervolgens diende het gebied een maandelijkse brandschat te betalen. Op 30 september 1591 stelde Charles Everwijn het eerste brandschatkohier op. Als eerste bedrag is de incidentele betaling van het Land van Waas opgenomen en vervolgens is er met het Transport van Vlaanderen als leidraad een verdeelsleutel bepaald voor districten als het Land van Dendermonde, de Oudburg van Gent en de dorpen benoorden Gent.

Tabel 1: Gebrandschatte gebieden bezuiden Hulst, 1591

Gebieden	Incidentele betaling	Maandelijkse Betaling
1. Land van Waas en Beveren met parochies	9.166-13-4d.gr.	1.000-0-0d.gr.
2. In het Land van Dendermonde de parochies Zele, Hamme, Moerzeke, Grembergen	166-13-4d.gr.	58-0-0d.gr.
3. In de Oudburg van Gent de parochies Evergem, Sleidinge en Wondelgem	33- 6-8d.gr.	33-6-8d.gr.
4. Waarschoot, Oostwinkel en Ronsele	17-8-8d.gr.	17-8-8d.gr.
5. Zaffelare, Desteldonk en Mendonk	15-2-0d.gr.	15-2-0d.gr.
6. Assenederambacht: Wachtebeke, Winkel	22-9-6d.gr.	22-9-6d.gr.
Totaal:	9.421-13-6d.gr.	1.146-6-10d.gr.

Nadat de financiële organisatie van de brandschat in 1591 begin 1592 vorm had gekregen, vond Zeeland dat Charles Everwijn niets mocht ondernemen zonder toestemming van het gewest en begon de brandschat naar zich toe te trekken.⁸³ Aanvankelijk kon de Generaliteit niet instemmen met dit eigenmachtig optreden van Zeeland. Al spoedig kwam het erop neer dat Charles Everwijn als ontvanger van de contributiën in het Kwartier van Gent officieel namens de Staten-Generaal optrad, maar in de praktijk door Zeeland werd aangestuurd. Zoals reeds betoogd, legden de Staten-Generaal zich daar uiteindelijk bij neer.

Begin 1592 leverde het Land van Waas nog maar weinig op. Charles Everwijn maakte zich zorgen over deze ontwikkeling. Dit lag niet alleen aan het optreden van de Staatse soldaten, maar ook grotere plaatsen, zoals Aalst, Ninove en Oudenaarde betaalden geen contributie. Dit kwam omdat daar een Spaans garnizoen gelegerd was dat een bron van inkomsten vormde voor vele neringdoenden. Ook de Spaanse plakaten, die het betalen van brandschatting ten strengste verboden, hadden effect.

⁸³ ZA SZ, 897, C. Huygens op 6 november 1591 aan Zeeland. Consent en medeweten van de Generaliteit betrof vooral de generale middelen, fortificatiën, contributie en 'sauvegarde' en het aanstellen van ambtenaren inzake Vlaanderen. Vergelijk ook de brief van 25 november 1591 uit 's-Gravenhage aan Zeeland.

Veel gebieden konden flink wat opbrengen, zoals die bezuiden Hulst. Charles Everwijn had de landslieden daar ooit horen zeggen:

indien wij vrij mogen wesen van logieren van soldaten oft indien ghi ons condt bevrijden vande vrijbuuters ende ons doen genieten tbenefitie onzer saulvegarde, zo zullen wij geven als melckkoeijen.

Nadat aan al deze wensen tegemoet was gekomen, gaven zij inderdaad als koeien, maar dan wel als ‘verdroochde koeijen.’⁸⁴ De brandtochten in 1593 bewerkstelligden dat er eind augustus zeventien parochies en dorpen in het Land van Waas met de Staten-Generaal wilden ‘tracteren’.⁸⁵ Voor enkele parochies werd onderstaande verdeling (tabel 2) toegepast naar aanleiding van de uitlatingen ‘ofte misclappen’ van Jan van Belle, die de functie van ‘poursuijvant’ van genoemde parochies had. Het gaat hier om een brandschatting van een stuiver tot negen duiten per gemet per maand. Voor St.-Gillis-Waas werd een korting bedongen en over het algemeen werd het af te dragen bedrag gedeeld tussen pachter en verpachter.

Tabel 2: Het aandeel van de parochies in het Waasland en in het Land van Beveren in de brandschat, 21 september 1593

Parochies	Aandeel in het Transport van Vlaanderen	Te betalen bedrag in de brandschat
1. Beveren	44	60-0-0d.gr.
2. Melsele	36	47-0-0d.gr.
3. Vrasene	38	40-0-0d.gr.
4. Nieuwkerken	21	25-0-0d.gr.
5. St.-Gillis-Waas	39	50-0-0d.gr.
6. Sint-Niklaas en Land van Beveren	41,5	50-0-0d.gr.
7. St.-Pauwels	16	20-0-0d.gr.
8. Moerbeke	33	40-0-0d.gr.
9. Zwijndrecht	31	40-0-0d.gr.
10. Burcht	6	12-0-0d.gr.
11. Haasdonk met de keure	23,5	30-0-0d.gr.
12. Belsele	39	40-0-0d.gr.
Totaal:		474-0-0d.gr.

Bron: ZA SZ, 1208/II.

Op 21 oktober 1593 verleende de Raad van State het Land van Waas en Beveren een ‘acte van sauvegarde’ zoals die ook voor Brabant en andere kwartieren gold. Zij dienden hun brandschatgeld aan Charles Everwijn af te dragen, welteverstaan voor de eerste drie maanden 2.000 lb. per maand en voor de volgende negen maanden 3.000 lb. per maand.

⁸⁴ ZA SZ, 1207, schrijven van Charles Everwijn van 26 juli 1593.

⁸⁵ ZA SZ, 1208, ongedateerd stuk (1593) aan parochies in het Land van Waas.

Deze regeling ging met terugwerkende kracht in op 8 oktober 1593, terwijl afdracht van achterstallige betalingen voorlopig werd uitgesteld.⁸⁶ Op grond van deze regeling werden genoemde maandelijks bedragen opnieuw omgeslagen volgens het Transport van Vlaanderen. Daarbij werden flink wat gunsten uitgedeeld, maar ook fikse straffen, zoals onderstaande tabel 3 aangeeft. Naar de reden van die verschillende behandeling, kan men slechts gissen. Onderaan de staat van ontvangst over oktober en november 1593 verklaarden Jan van Belle en Dierick Verhaghen tegenover Michiel en Charles Everwijn en Roussel 'datse niet gerne eedt zouden doen dat de voorschreven repartitie wel ende tot ijgelicx contentemente ghemaect is ...'

Uit een bijgevoegd overzicht blijkt dat Charles Everwijn tot 31 augustus 652lb. had ontvangen en tot 15 november nog eens 470 lb., tezamen 1.122 lb. Van dit bedrag droeg hij 820 lb. af aan tesorier-generaal Valcke. In een annex-lijst lichtte Charles Everwijn de lage ontvangst van ondermeer Eeklo toe, waarvan op 30 oktober slechts 3 lb.gr. was ontvangen. Dit was eertijds een van de 'schoonste ende plaisanste vlekken' van Vlaanderen met een bloeiende landbouw, veel verkeer en een nering van linnen in de omliggende dorpen. Eeklo was uiteindelijk door de soldaten in brand gestoken. Magistraat en ambtenaren waren vertrokken. Ook de 36 arme huisgezinnen waren uiteindelijk vertrokken. Eerst hadden ze tevergeefs aan Charles Everwijn om bescherming gevraagd. Daarna waren ze naar Oostende gegaan, maar ook daar waren ze geweigerd. Na een 'vierighe bede' had Everwijn ze dan maar voor 3 lb.gr. in 'sauvegarde' genomen.

Tabel 3: Maandelijks brandschat van het Land van Waas en Beveren vanaf 8 oktober 1593

Gebieden	Transportvoet	Oktober, 18	November, 19	Opmerking
1. Beveren	44	25-0-0d.gr.	19-0-0d.gr.	ff
2. Melsen	36	20-0-0d.gr.	17-11-0d.gr.	f
3. Vrasene	38	15-0-0d.gr.	15-0-0d.gr.	
4. Nieuwkerken	21	10-0-0d.gr.	15-0-0d.gr.	oo
5. St.-Gillis-Waas	39	20-0-0d.gr.	12-0-0d.gr.	ff
6. Sint-Niklaas	47-6	25-0-0d.gr.	23-15-0d.gr.	
7. St.-Pauwels	16	5-0-0d.gr.	6-10-0d.gr.	
8. Moerbeke	33	10-0-0d.gr.	14-10-0d.gr.	oo
9. Zwijndrecht	31	20-0-0d.gr.	17-0-0d.gr.	f
10. Burcht	6	3-15-0d.gr.	3-0-0d.gr.	
11. Haasdonk	23-jun	11-10-0d.gr.	14-0-0d.gr.	o
12. Belsele	39	12-10-0d.gr.	10-10-0d.gr.	
13. Lokeren	45	28-10-0d.gr.	29-0-0d.gr.	
14. Daknam	3	2-10-0d.gr.	2-15-0d.gr.	
15. Waasmunster	27-jun	18-15-0d.gr.	19-16-0d.gr.	

⁸⁶ ZA SZ, 1208, afschrift van 21 oktober 1593. De geldbedragen uitgedrukt in lb. zijn bijna alle ponden tournois die evenveel waard zijn als guldens.

16. Everzele	9	4-3-4d.gr.	6-16-0d.gr.	oo
17. Tielrode	9-jun	4-3-4d.gr.	7-18-0d.gr.	oo
18. Basel	27	25-0-0d.gr.	16-10-0d.gr.	ff
19. Kemzeke	13	2-10-0d.gr.	1-0-0d.gr.	
20. Stekene	36	5-0-0d.gr.	4-10-0d.gr.	
21. Sinaai	20	7-10-0d.gr.	10-10-0d.gr.	o
22. Temse	56-6	25-0-0d.gr.	33-11-0d.gr.	oo
23. Rupelmonde	14	3-15-0d.gr.	2-6-0dd.gr.	f
24. Kruikebeke	27	18-15-0d.gr.	16-10-0d.gr.	f
25. Eksaarde	21	10- 0-0d.gr.	14-8-0d.gr.	oo
26. Verrebroek	37	overstroomd	overstroomd	
27. Kieldrecht	30	overstroomd	overstroomd	
28. Kallo	28	overstroomd	overstroomd	
Totaal:	34-2-6d.gr.	333-6-8d.gr.	333-6-8d.gr.	
Verklaring:				
f faveur				
ff groot faveur				
o ongelijck				
oo groot ongelijck				

Bron: ZA SZ, 1208 (afschrift).

Bepaalde parochies liepen om begrijpelijke redenen flink met de betaling van hun contributie achter, andere waren juist traag met betalen vanwege Spaanse soldaten vlakbij. Volgens Charles Everwijn werden de plakaten tegen de brandschat eerder pro forma en 'om de eere van het hof' opgeplakt en waren de hoofdschepenen van het Land van Waas zelfs vindingrijk genoeg om onder een andere naam de contributiegelden op te brengen. Het werd dus tijd ook de Oudburg van Gent en het Land van Dendermonde aan te pakken en daarna de streek rondom Aalst en Kortrijk.

In december 1593 ontving Charles Everwijn uit de contributie 437 lb. Opgeteld bij de voorgaande ontvangst beliepen de inkomsten uit de contributie op 31 december reeds 1.569 lb. waarvan 1.220 lb. werd afgedragen aan Valcke. Voor zichzelf en voor commissaris Roussel trok Everwijn daar nog eens respectievelijk 77 lb. en 126 lb. over een periode van veertien maanden van af. In januari 1594 ontving Charles Everwijn 200 lb. en in februari 224 lb., in totaal 424 lb. Vooral de ontvangst uit het Land van Waas liep toen vertraging op. Ondanks het feit dat de inkomsten fors aan het teruglopen waren, kwamen er toch ook nog dorpen bij zoals Maldegem en Moerkerke nabij Brugge.⁸⁷ De povere ontvangst uit het Land van Waas was ook in Den Haag aan de orde geweest, toen daar de bekostiging van de fortificatie van Oostende werd besproken. Chr. Huijghens, secretaris van de Raad van State, deelde aan de Staten-Generaal mee dat in veel dorpen in het Waasland nog slechts vier of vijf huisgezinnen woonden. Hij stelde

⁸⁷ ZA SZ, 1209, stukken van Charles Everwijn over januari en februari 1594 inzake de brandschat in Vlaanderen.

voor dat het gewest Zeeland, met het oog op de kosten te Oostende, alvast een voorschot van f 12.000,- op de contributie mocht nemen.⁸⁸

Tabel 4: Brandschatting in Vlaanderen, zomer 1594

Gebieden en parochies	Juni 1594	Juli/aug. 1594
1. Aardenburg	10-0-0d.gr.	5-0-0d.gr.
2. Middelburg	12-0-0d.gr.	4-0-0d.gr.
3. Maldegem	12-3-4d.gr.	
4. Land van Beveren en Waas	495-15-10d.gr.	1138-9-6d.gr.
5. Eeklo (twee maanden)	8-6-8d.gr.	
6. Wachtebeke en Winkel	69-14-2d.gr.	35-0-0d.gr.
7. St.-Laureins	8-6-8d.gr.	12-0-0d.gr.
8. Hofstede van Stampershoek	13-4d.gr.	2-0-0d.gr.
9. Zelzate	15-15-0d.gr.	5-1-0d.gr.
10. Adegem	4-4-4d.gr.	8-6-8d.gr.
11. Moerkerke (3 maanden)	12-10-0d.gr.	
12. Jonkheer Jer. Lauwereyns	7-10-0d.gr.	
Totaal:	649-8-4d.gr.	1222-4-6d.gr.

Bron: ZA SZ, 1209.

De ontvangststaat over juni en juli 1594 is bijzonder omdat deze een vrij volledig overzicht geeft van de parochies die in Noord-Vlaanderen contributieplichtig waren en ook daadwerkelijk betaalden. Volgens Charles Everwijn bleven alle dorpen rondom Aalst en Oudenaarde in gebreke, evenals die bij Dendermonde, terwijl de dorpen vlakbij Gent al geruime tijd niets hadden betaald.⁸⁹

Tabel 5: Gebieden onder sauvegarde sedert november 1594

Gebieden en hun ressort	In lb.gr. Vlaams	Per maand
Brugse Vrije		
1. Klooster te Pittens (Ghistel)	9-0-0d.gr.	
2. Aartrijke	9-0-0d.gr.	
3. Nieuw klooster van St.-Andries	6-0-0d.gr.	
4. Het goed 'Ter Lucht' (St.-Andries)	2-0-0d.gr.	
5. Blommendaale (St. Andries)	15-0-0d.gr.	
6. Kortemark	12-0-0d.gr.	
7. Tillegem kasteel (St.-Andries)	9-0-0d.gr.	
8. Jacopinerssen te Arendonk	9-0-0d.gr.	
Kasselrij Ieper		

⁸⁸ RGP 57, res. SG, 1593-1595, nrs. 107 en 108 (5 en 6 maart 1594).

⁸⁹ ZA SZ, 1209, bundeltje papieren van Charles Everwijn, 1 juli 1594.

9. Briele, west van Ieper	27-0-0d.gr.	9 lb.
10. St.-Jansparochie bij Ieper	20-0-0d.gr.	24 lb.
11. St.-Jacobsparochie bij Ieper	27-0-0d.gr.	9 lb.
12. Rozebeke (noordoost van Tielt)	9-0-0d.gr.	
13. Vogelzang bij Ieper	9-0-0d.gr.	
14. Zandvoorde bij Ieper	48-0-0d.gr.	16 lb.
15. Voormezele bij Ieper	48-0-0d.gr.	16 lb.
16. Passendale	9-0-0d.gr.	
17. Zillebeke bij Ieper	54-0-0d.gr.	18 lb.
Kasselrij Kortrijk		
18. Menen-buiten	106-0-0d.gr.	18 lb.
19. Egen (westelijk van Tielt)	12-0-0d.gr.	
20. Acht parochies met Nieuwpoort Elverdinge en Vlamertinge, ten westen van Ieper	315-0-0d.gr.	45 lb.
Totaal:	655-0-0d.gr.	

Bron: ZA SZ, 1210.

Zoals eerder is beschreven, werd in 1594 geen brandtocht in het Waasland gehouden. In 1595 hoefde een brandtocht niet verder te worden uitgevoerd, omdat alleen al het verzamelen van de troepenmacht de contribuanten snel tot het doen van zaken 'uitnodigde'. Op 27 december 1594 was al bepaald dat er vanuit het Waasland 18.000 lb. over de verlopen drie maanden direct betaald zou worden en vanaf 7 januari 1595 over de volgende zes maanden 2.500 lb. per maand.⁹⁰ De contribuanten legden zich erbij neer, maar een verzoek om ook producten uit te voeren naar Staats gebied ging net even te ver.⁹¹ Hieruit blijkt, dat bepaalde onder contributie gelegen gebieden van de nood een deugd wilden maken om zich als neutrale gebieden bepaalde voorrechten aan te meten.

Vanwege het succes van de niet-gehouden brandtocht, bleef Charles Everwijn plannen maken om verder afgelegen gebieden, zoals Zuidwest-Vlaanderen, schatplichtig te maken.⁹² Inmiddels zaten er te Axel gijzelaars vast uit vele Vlaamse parochies. Zij mochten worden vrijgelaten zodra met elk van die parochies een akkoord was bereikt over de contributiegelden.⁹³ Het blijft onduidelijk of zij dan alsnog een overeenkomst met de Raad van State sloten of dat zij bij het Land van Waas werden geïncorporeerd waarmee eind die maand een akkoord werd bereikt. Eind maart of begin april 1595 werden ook zaken gedaan met een aantal parochies rondom Dendermonde en bij Aalst. De parochies lagen aan de zuidzijde van de Schelde en op korte afstand van het Spaans garnizoen te Dendermonde. Op grond van hun aandeel in het Transport van Vlaanderen

⁹⁰ ZA SZ, 901, Raad van State op 28 maart 1595 (res. 25 maart 1595) aan Zeeland.

⁹¹ ZA SZ, 1628, fos 236vo-237ro, GR op 5 april 1595 aan de Raad van State.

⁹² ZA SZ, 1210, Charles Everwijn op 7 maart 1595 met bijgaande staat van 4 maart 1595.

⁹³ ZA SZ, 1210, schrijven van Charles Everwijn van 6 maart 1595.

betaalden ze over de afgelopen drie maanden, hetgeen inhield dat hun maandelijkse bijdrage bijna verviervoudigde tot ruim 15 lb.⁹⁴

'Misbruik' van de brandschatting

In beginsel werden alle inwoners van een gebied onder 'sauvegarde' gevrijwaard van overlast van Staatse soldaten. Dit hield in dat er geen bezittingen werden vernield of afgenomen, dat er geen personen werden gegijzeld en dat er zeker niet gemoord en geplunderd werd. Dat de praktijk vaak anders was, blijkt uit de volgende voorbeelden. In 1595 kwam er een klacht uit de parochies rondom Gent die al geruime tijd onder contributie lagen. Daar waren vier paarden meegenomen, terwijl er trouw contributie was betaald. Zoiets kon worden voorkomen door de soldaten 'à la guerre' betere instructies mee te geven. Piron kreeg de zwarte Piet van het incident toegeschoven, maar het bleef bij een reprimande.⁹⁵

Een tweede incident dateert eveneens uit 1595. Eind november had Charles Everwijn opnieuw enkele gevangenen gemaakt. Zij zaten in Axel, waar ze door de soldaten slecht werden behandeld. Met veel moeite hadden de gijzelaars f 500,- bij elkaar gekregen. Onder hen bevonden zich Jan Bomble en Jan Penneman, voor wie de Raad van State een bijzondere belangstelling had. Zij waren een hoog losgeld waard en moesten daarom zeer goed worden behandeld.⁹⁶ Piron dacht minstens 200 lb.gr. losgeld voor de twee te kunnen krijgen. Maar Bomble, die griffier van Moerbeke was en Penneman, schepen te Wachtebeke, wierpen tegen dat zij uit gebieden kwamen die onder 'sauvegarde' lagen. Uiteindelijk werd na lang procederen besloten de twee prominente gevangenen voor 100 lb.gr. te laten gaan.⁹⁷ De gevangenen namen daar geen genoegen mee en deden zelfs een beroep op de Raad van State.⁹⁸ Het blijft onduidelijk in hoeverre zij daar een gewillig oor voor hun klacht vonden.

Dergelijke incidenten waren geen uitzondering. Dit blijkt uit een voorval uit begin 1596 dat ook weer alles te maken had met privé-tochten van plaatselijke bevelhebbers in het Vlaamse achterland. Zo had Arent van Vlaenderen, die postbode tussen Middelburg (in Zeeland) en Gent was, op 16 februari nog maar net 54 lb. aan contributiegelden ontvangen van Evergem en omliggende dorpen of hij werd overvallen door vrijbuiters. Die waren afkomstig uit Vlissingen en Biervliet en zeven soldaten kwamen uit Axel. Het geld was nota bene bestemd voor Charles Everwijn.⁹⁹ Tijdens diezelfde tocht hadden Piron's soldaten bij Sas van Gent een handelsschip beroofd van brieven en geld. De

⁹⁴ ZA SZ, 1210, schrijven van 13 april 1595 van Charles Everwijn. Per 1 mei werd van de parochies bij Dendermonde een achterstallige contributie van 46-7-0d.gr. verlangd en een maandelijkse bedrag van 15-9-0 d.gr. Alle oude 'sauvegarde-verdragen' waren vervallen, inclusief een vroeger maandlijks bedrag van slechts 4-6-8 d.gr.

⁹⁵ ZA SZ, 1628, fos 309vo-310ro, GR op 21 september 1595 aan Piron; fo. 313ro-vo, GR op 31 september 1595 aan Piron.

⁹⁶ ZA SZ, 1628, fo. 338ro, GR op 22 november 1595 aan Piron, (fo. 355ro), GR op 30 december 1595 aan Piron.

⁹⁷ ZA SZ, 1629, fo. 2ro-vo, sententie van 5 januari 1596 van GR.

⁹⁸ ZA SZ, 902, stukken van 7 maart 1596 en brief van 8 maart 1596 van de Raad van State.

⁹⁹ ZA SZ, 1211, brieven van 19 en 26 februari 1596 van Arent van Vlaenderen.

Gecommitteerde Raden drongen er bij Piron met klem op aan alle spullen aan de rechtmatige eigenaars terug te geven en de rovers te straffen. Indien dit niet gebeurde, zou dat op zijn gage ingehouden worden. Piron merkte daarop op dat het om een afgeladen boot voor het Sasse garnizoen ging, waar de soldaten slechts 33 lb.gr.vls aan hadden overgehouden. Zijn krijgsvolk had met 29 man aan de westzijde en twaalf man aan de oostzijde van de Gentse Vaart gelegen en het schip overmand. Kennelijk waren Gecommitteerde Raden niet overtuigd door deze uitleg en drongen er opnieuw bij Piron op aan de schuldbijden te straffen!¹⁰⁰ Dit deed hij dan uiteindelijk ook en hij hield al de soldaten van de betrokken compagnie te Biervliet gevangen.¹⁰¹

Een laatste voorbeeld van een reeks incidenten komt uit het Vrije van Brugge. Niet alleen werden op het eiland van Cadzand dijkwerkers vanuit Biervliet lastiggevallen, maar ook werden er Vlaamse schippers te Middelburg (kennelijk in Zeeland) vastgehouden. Het Vrije klaagde hierover bij Zeeland en besloot met de hartenkreet: ‘houdt u zich eens aan uw contract!’¹⁰²

Dergelijke incidenten vormden slechts het topje van de ijsberg (zie hierna de vrijbuitelij). Ze laten zien dat het ondanks alle afspraken voor de plaatselijke garnizoensbevelhebbers zeer lucratief bleef het brandschatgebied in te trekken. Enerzijds was dat hun gewoon toegestaan, anderzijds blijkt dat zij zich willens en wetens niet hielden aan de overeenkomsten die met gebieden en parochies onder ‘sauvegarde’ waren gemaakt. Gelet op de informatie waarover die bevelhebbers beschikten, konden zij altijd wel een excuus voor hun optreden aanvoeren.

Reeds verschillende malen is de term ‘vrijbuitelij’ gevallen. Daaruit valt op te maken dat dit eigenmachtig optredende soldaten waren, die zich weinig van de contributiecontracten aantrokken, of gewoonweg anderen, die wellicht uit Vlissingen kwamen? Een mogelijk antwoord moet wellicht in West-Vlaanderen worden gezocht. Hier werd het toezicht op het betalen van de contributiegelden uitgeoefend door het Oostends garnizoen dat op aangeven van Michiel Everwijn direct werd ingezet, zoals dat ook in de Brabantse ‘sauvegarde-gebieden’ gebeurde. Daarmee kwam er een einde aan het optreden van het Vlissingse garnizoen dat aanvankelijk op eigen houtje op het Vlaamse platteland strooptochten was gaan houden. Het was daarbij zelfs doorgedrongen tot bij Kortrijk, terwijl ook de parochies aan de noordzijde van de Leie tot betaling van contributie waren gedwongen.¹⁰³

Desondanks kon het Oostends garnizoen niet voorkomen dat zich tal van problemen voordeden met het onder ‘sauvegarde’ houden van het Vrije van Brugge. Kennelijk vonden deze incidenten plaats nadat de Staatsen Hulst hadden verlaten en daarmee de controle over het oostelijke deel van het Vlaamse platteland was weggevallen, waardoor ‘vrijbuitelij’ nu hun kans roken. De volgende voorvallen maken duidelijk om wat voor soort lieden het ging. In het gebied rondom Kortrijk vielen de

---

¹⁰⁰ ZA SZ, 1629, schrijven van 20 en 27 februari aan Piron.

¹⁰¹ ZA SZ, 1211, brief van 29 februari 1596 van Piron uit Axel.

¹⁰² ZA SZ, 1211, brieven van 1 en 18 oktober 1596 aan de GR.

¹⁰³ ZA SZ, 1210, schrijven van Charles Everwijn van 9 maart 1595.

opbrengsten uit de brandschat al geruime tijd flink tegen. Dit was te wijten aan het optreden van korporaal Noël Aelgoet die dorpen in de Westhoek terroriseerde. Zelfs Michiel Everwijn omschreef zijn optreden als 'gruwelick' en

dattet een verdriete is boven alle verdrieten te hooren, dat de lantsaten die mit zoe groote zorgvuldicheijt bezorgen den maendelicken taux dienen hun oplecht, zoe weijnich voordeels ende vrijdoms daervoor ghenieten. Jae min dan off zij in geen protectie en waeren.

Verder liep er ook nog 'den Vlaemschen Mote mit zijn complicen' die parochianen gijzelde. Geen wonder dat er uit die gebieden geen contributie meer in de Staatse kas vloeide.¹⁰⁴ Het incident stond niet op zich.¹⁰⁵ De parochies Dudzele en Ramskapelle betaalden maandelijks 50 lb., maar in februari 1598 had een zekere Jacques van Hoven in Zeeland vertegenwoordigers uit zes of zeven dorpen bij Brugge bij zich ontboden om nieuwe afspraken over hun 'sauvegarde' te maken. Erop vertrouwend dat hun 'sauvegarde' door de Staten-Generaal werd nageleefd, kwamen de vertegenwoordigers niet opdagen. Dit kwam hen echter duur te staan, want een groep Zeeuwse soldaten kwam hen ter plekke halen. In de nabijgelegen bossen werden ze mishandeld, sommigen zo ernstig dat ze voor het leven verminkt waren. Ook elders werd flinke terreur uitgeoefend en vond afpersing plaats van lieden die in Oostende hun contributiegeld kwamen betalen. Zo vonden 'ongeoorloofde' incidenten plaats met vertegenwoordigers van wel dertig verschillende plaatsen. Vooral het voorval met Blankenberge tart elke verbeelding, temeer daar de parochie vlakbij Oostende lag. Hier waren de bewoners in 1595 beroofd van meer dan honderd stuks vee, die naar Oostende waren gebracht en waren ook de vrouwen 'naeckt uijt den kindercraem' gejaagd, terwijl het dorp slechts 15 lb. achterstallige betaling had. Een dergelijk optreden mergelde de streek onnodig uit.

Deze en vele andere incidenten maken duidelijk dat het voor de inwoners van de gebrandschatte gebieden op den duur niet meer duidelijk was wie nu de echte brandschatter was. 'Misbruik' maken van de 'sauvegarde' en de contributiebetalings stond gelijk aan contractbreuk door de Staatse partij. Om die redenen werd er veelvuldig geklaagd bij Zeeland en de Raad van State, maar recht doen en dat ook daadwerkelijk krijgen, bleef in dergelijke omstandigheden een relatief begrip. De gebrandschatten hadden feitelijk niets misdaan, maar dienden toch beschermgeld te betalen, opdat hen 'niets' zou overkomen. Tegen brandschatters die hun eigen contract geweld aandeden, werd niet of nauwelijks opgetreden. Het maakt zondermeer duidelijk dat gelegerd zijn in de Noord-Vlaamse Staatse steunpunten, op menig garnizoens-officier en soldaat een grote aantrekkingskracht moet hebben uitgeoefend. Het laat tevens zien dat de Generaliteit met de brandschat in West-Vlaanderen een monstroom had gecreëerd dat een eigen leven was gaan leiden als min of meer persoonlijk instrument van de soldaten, ambtenaren en andere personen.

¹⁰⁴ ZA SZ, 1212, brief van 3 april 1597 aan GR. M. Everwijn omschreef de vrijbuiters, waarbij hij ook nog 'den grooten ende cleenen Duvele' noemde, als 'vlerrickken'.

¹⁰⁵ ZA SZ, 1213, overzicht jaren 1596-1598.

Inkomsten uit de brandschat

Daar voor dit artikel vooral de correspondentie over de brandschat is bestudeerd, ontbreekt inzicht in de uiteindelijke opbrengst van de brandschat van Vlaanderen. Enkele ontvangststaten laten slechts een globale schatting toe, die weer nauw samenhangt met de reikwijdte van de brandschat en het aantal districten en dorpen dat contributie betaalde. De gegevens hebben vooral betrekking op de jaren 1594-1598.

Eind 1591 was er *f* 40.000,- uit het Land van Waas ontvangen, terwijl er tot mei 1592 uit de Oudburg van Gent 1.700 lb. was binnengekomen. Het Land van Waas en Beveren betaalden het laatste kwart van 1593 nog 2.000 lb. per maand en in 1594 3.000 lb. per maand of 36.000 lb. per jaar, maar dit werd kort daarna verlaagd tot 2.500 lb. per maand. Door het succes van de brandschattochten moesten er ook in 1595 en 1596 vergelijkbare bedragen worden betaald, maar door de Spaanse herovering van Hulst hielden de betalingen snel op. Naar schatting leverden alleen al het Land van Waas en Beveren tussen 1591 en 1597 een bedrag van minimaal honderdduizend gulden op.

Over de verdere ontvangst uit de Oudburg van Gent en uit het Land van Dendermonde en Aalst valt weinig met zekerheid te zeggen. Enerzijds waren deze drie gebieden tezamen veel groter dan het Land van Waas en Beveren, anderzijds lagen ze ook veel verder van Axel en Hulst en was het lastiger de contributiegelden te innen. Bovendien was het succes van de brandschat daar ook van veel korter duur. Tijdens de hoogtijdagen van de brandschat liepen de inkomsten uit de Oudburg van Gent, het Land van Aalst en Dendermonde naar schatting uiteen van *f* 50.000,- tot *f* 100.000,- per jaar.

Het Vrije van Brugge betaalde tussen april 1596 en 1597 *f* 77.453,-, een bedrag dat tot 28 juni 1598 nog opliep tot *f* 96.417,-.¹⁰⁶ Het betreft de ontvangst van parochies en dorpen uit de kasselrijen Ieper, Kortrijk en uit het Veurneambacht. In juli 1599 werd er maandelijks nog amper *f* 1.500,- ontvangen uit de brandschat.¹⁰⁷ De ontvangst over de periode van april tot oktober 1599 bedroeg slechts *f* 8.850,-, wat een forse daling van de brandschat betekende.¹⁰⁸ Die daling baarde ook Charles Everwijn flinke zorgen, terwijl er minstens 98 dorpen in Noord-Vlaanderen gebrandschat konden worden met een maandelijks ontvangst van *f* 50.000,-. Daartoe was het wel nodig om Hulst, IJzendijke en Sas van Gent opnieuw in te nemen. Wat een dergelijke militaire onderneming kostte, rekende Charles Everwijn niet voor, wel wees hij er Zeeland en de Staten-Generaal nog op dat daardoor dan ook Zuid-Beveland en Goes buiten Spaanse dreiging kwamen te

---

¹⁰⁶ ZA SZ, 1214, Jan Speelman op 2 juli 1599 aan GR met daarin de ontvangsten van M. Everwijn. Na SG, 4888, ontvangststaat van M. Everwijn van 31 december 1597. Van april 1596 tot april 1597 ontving hij *f* 25.300,- uit de contributiën, met de domeinontvangst en de gelden uit de sauvegardes kwam zijn ontvangst op *f* 43.850,-. Zijn ontvangststaat van 4 april 1598 laat een bedrag van *f* 23.600,- zien, namelijk uit de gewone contributie van april 1597 tot april 1598 *f* 13.200,-; uit de domeinen *f* 6.600,- en uit de 'sauvegarde' van augustus 1597 tot februari 1598 *f* 3.800,-, dat is tezamen: *f* 23.600,-.

¹⁰⁷ ZA SZ, 1214, M. Everwijn op 29 juli 1599 aan GR.

¹⁰⁸ ZA SZ, 1214, M. Everwijn op 6 oktober 1599 aan GR met ontvangststaat van 5 oktober.

liggen.¹⁰⁹ De Westhoek van het Vrije leverde tijdens de topjaren van de brandschat jaarlijks tussen *f* 75.000,- en *f* 100.000,- op, terwijl het noordelijke gedeelte van het Vrije van Brugge naar schatting *f* 25.000,- per jaar opleverde.

Een en ander wijst uit dat de brandschat van het Vlaamse platteland tussen 1594 en 1597 in potentie jaarlijks tegen de *f* 300.000,- kon opbrengen. Of dit bedrag toen ook daadwerkelijk is betaald, blijft onduidelijk. Daarbij moet tegelijkertijd worden opgemerkt dat een onbekend bedrag door de soldaten tijdens allerlei kleine tochten in het Vlaamse achterland van mensen werd afgeperst, waarbij men het vooral voorzien had op handelsgoederen en het gijzelen van vooraanstaanden.

Tabel 6: De opbrengst van de contributie in West-Vlaanderen, eerste kwartaal van 1598

	<i>t Landt vanden Vrijen</i>	<i>bedrag</i>				<i>Kasselrij Ieper (verolg)</i>	<i>bedrag</i>			
		<i>lb.</i>	<i>sch</i>	<i>den.</i>			<i>lb</i>	<i>sch.</i>	<i>den.</i>	
1.	Oostkerke	107	11	10	8.	Zandvoorde	17	16	8	
2.	Westkapelle	72			9.	Houtem	44			
3.	Sint Anna ter Muiden	50			10.	Beselare	26			
4.	Dudzele	117	1	4	11.	Komen-buiten	56			
5.	Knokke	20			12.	Neerwaasten	56			
6.	Koolkerke	47			13.	Voormezele	50	11	8	
7.	Lissewege	67			14.	Hollebeke	18			
8.	Heist	26			15.	Passendale	7			
9.	Blankenberge & Uitkerke	58			16.	Zillebeke	33			
10.	Sint-Jans-op-den-Dijk	4	10		17.	Wervik	40			
11.	Zuikerkerke	28			18.	Wijtschate	60			
12.	Meetkerke	21	9	8	19.	Moorsele	88			
13.	Sint-Pieters-op-den-Dijk	14			20.	Hooglede	41			
14.	Vlaetsele (Vladslo ?)	30			21.	Ledegem en Rollegem	67			
15.	Woumen	25	6	8	22.	Hoeke	2	13	4	
16.	Merkem	64			23.	Rumbeke	67			
17.	Esen	52	2	2	24.	Roeselare	80			
18.	Koekelare	25	15		25.	Nieuwkerke bij Roeselare	10			
19.	Gistel	18			26.	Sint-Pieter (buiten Ieper)	7			
20.	Klooster te Pittem	15			<i>subtotaal:</i>			<i>1128</i>	<i>19</i>	<i>8</i>
21.	Jabbeke, jonkvr. Roelant van Have	4	10		KASSELRIJ VAN KORTRIJK					

¹⁰⁹ ZA SZ, 1215, brief van 28 februari 1600.

22.	Het Blauw kasteel te Jabbeke	niet			1.	Menen - buiten	33		
23.	Snellegem	17	5	6	2.	Geluwe	56		
24.	Zillegem	22	2	6	3.	Moorsele	67	10	
25.	Aartrijke	9			4.	Dadizele	41	0	4
26.	Loppem	25	10		5.	Gullegem	56		
27.	Varsenare	36			6.	Wevelgem	118		
28.	Sint-Andries, nieuwe klooster aldaar	11	10		7.	Bissegem	29		
29.	Blommendale	6			8.	Heule	61		
30.	Beernem	22			9.	Lendeledede	26	3	4
31.	Ardooie met Koolskamp	92			10.	Izegem	93		
32.	Lichtervelde	30			11.	Emelgem en Kachtem	niet		
33.	Beveren	28			12.	Ingelmunster	83	10	
34.	Ruddervoorde	niet			13.	Roosbeke	26		
35.	Oostkerke met het huis van Pensere	12	5	8	14.	Kuurne	41		
36.	Torhout	58			15.	Bavikhove	13		
37.	Kortemark	12			16.	Hulste	38		
38.	Werken	29			17.	Ooigem	37	0	4
39.	Handzame	34			18.	Meulebeke	86	16	4
40.	Gits van Ogierlande	33			19.	Pittem	36		
41.	Oedelgem	35			20.	Wingene	26		
42.	Sint-Kruis	7	10		21.	Zwevezele	36		
43.	Male	niet			22.	Tielt - binnen	16		
44.	Sint-Michiel	7	10		23.	Tielt - buiten	25		
45.	Het kasteel te Tillegem	2	10		24.	Ruiselede	21		
46.	Zarren	5			25.	Kanegem	niet		
47.	Nieuwmunster	4			26.	Aarsele	niet		
48.	Klerken	7	10		27.	Oeselgem	niet		
49.	Snaaskerke	6	1	10	28.	Markegem	12		
50.	Stalhille	6			29.	Wielsbeke	26		
51.	Oudenburg, het neerhof aldaar	8			30.	Sint-Baafs-Vijve	26		
52.	Pierre du Pont en Pontus aldaar	1	6	8	31.	Wakken	9	5	
53.	Leffinge	12	16	8	32.	Dentergem	16		
54.	Kapelle	3			33.	Poeke	niet		
55.	Schore		13	4	34.	Grammen (?)	niet		
	<i>subtotaal:</i>	1462	18	10	35.	Gottem (?)	18		
	KASSELRIJ IEPER				36.	Woutergem (?)	12		
1.	Hoessinge (?)	55	10		37.	Harelbeke	niet		
	<i>subtotaal:</i>	1185	5	4					

2.	Langemark	165	3			VEURNE- EN WAASTEN-AMBACHT		
3.	Bickschote	36				1. Reninge	niet	
4.	Brielen	14	5			2. Noordschote en Zuidschote	113	
5.	Sint-Jan	33				3. Elverdinge en Vlamertinge	niet	
6.	Sint-Jacobskapelle	12				<i>subtotaal:</i>	113	
7.	Zonnebeke	43				BELLEAMBACHT	50	

Bron: NA SG, 4888, bijlage schrijven van 3 april 1598 van Martens.

VIII De reactie van Spaanse zijde

Tenslotte wordt bekeken hoe het Spaans bestuur op de brandschatting van Vlaanderen heeft gereageerd. Na het echec van de Armada in 1588 verbleekte de militaire hegemonie van de Spanjaarden in Vlaanderen zienderogen en na het vertrek van een deel van het Spaanse leger naar Frankrijk, bleven delen van het platteland zelfs sterk onderbezet achter. De verantwoordelijkheid voor de verdediging kwam daardoor te liggen bij de gewestelijke en plaatselijke autoriteiten en bij lagere militaire bevelhebbers. De Vier Leden van Vlaanderen regelden zoveel mogelijk de defensie door daartoe de benodigde financiën op te brengen. In het Land van Waas voerde Servaes van Steelandt het bevel, op het fort Sas van Gent een Spaanse officier die verantwoording schuldig was aan Gent. Verder waren er bevelhebbers van Spaans krijgsvolk te Dendermonde, Aalst, Brugge, Kortrijk en ander grotere plaatsen. De Spaanse krijgsmacht werd bovendien regelmatig geplaagd door mouterij.¹¹⁰ Deze ontwikkelingen speelden de Staatse troepen flink in de kaart.

Hoewel Van Steelandt de parochies in het Land van Waas en Beveren direct na de verovering van Hulst in 1591 opriep geen brandschatting te betalen, kon hij alleen iets uitrichten met zijn ruitery en door enige troepen een beetje heen en weer te schuiven. Zijn oproep blijkt dan ook maar korte tijd effect te hebben gehad. De intussen verschenen plakkatens tegen de brandschat, waarbij de gepakte brandschatter in het openbaar door ophanging en/of verbranding te Gent werd terechtgesteld, hadden een beperkt effect.¹¹¹

Van Steelandt kon zelfs weinig doen met vitale informatie die hij rechtstreeks uit Brussel kreeg of via de forten en versterkingen die het dichtst bij de Staatse steunpunten lagen, zoals Sas van Gent en het fort Stekene. Zo wist hij op 17 juli 1593 al dat er een brandtocht zou aankomen, maar toen deze aan het eind van die maand plaatsvond, kon hij daarop slechts met afschuw reageren.¹¹² De Raad van Vlaanderen spoorde Brussel tot daden aan, want de steden Antwerpen, Gent en Dendermonde werden door de

¹¹⁰ G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish road, 1567-1659* (Cambridge, 1972) 204, *passim* en Appendix J.

¹¹¹ ZA SZ, 1209, stukken van Charles Everwijn, juli 1594.

¹¹² SAG, reeks, 2, nr. 22, Schoorman op 17 juli 1593 aan de Gentse magistraat.

brandschat van elkaar gescheiden en daardoor had de handel in het gebied enorm te lijden.¹¹³ Ook de brandtochten die in diezelfde periode in de Westhoek plaatsvonden, misten hun uitwerking niet. In augustus 1593 trokken eenheden van het Oostends garnizoen er zelfs driemaal in één week op uit. Men kon te Brugge echter niet veel meer uitrichten dan dit schouwspel vanaf de toren van het Belfort gade te slaan.¹¹⁴ Lijdzaam toezien gebeurde ook toen men begin december 1594 al van de plannen van de zoveelste brandtocht hoorde.¹¹⁵

Naast de Raad van Vlaanderen probeerden ook de Vier Leden bij de regering te Brussel druk uit te oefenen. Wellicht dat extra forten voldoende bescherming konden bieden?¹¹⁶ Maar ook daarvoor was nauwelijks geld. Dat de twee Staatse uitvalsbases Oostende en Hulst heroverd dienden te worden, was reeds begin 1593 door de Vier Leden besproken, maar het bleef bij bespreken.¹¹⁷ Pas in de loop van 1596 richtte aartshertog Albertus van Oostenrijk zijn pijlen op Hulst, na eerst een schijnbeweging in de richting van Oostende te hebben gemaakt. Met de geleidelijke insluiting en verovering van Oostende in 1604 verloren de Staatsen ook hun tweede uitvalsbasis van de brandschat.

Hoe reageerden de inwoners van het platteland op de brandschatting? Uit de polders en dorpen langs de Westerschelde tot aan Antwerpen, die tijdens de krijg onder water waren geraakt, werd niets ontvangen. Dit gold ook voor Oostburg en Aardenburg. Evenmin werd er uit dertien dorpen en ambachten uit het Vrije van Brugge iets ontvangen, omdat de inwoners om veiligheidsredenen elders vertoefden.¹¹⁸ Opvallend genoeg bleven de meeste desolate gebieden ook na de verovering van Oostende in 1604 vrijwel ontvolkt.¹¹⁹ Uiteraard dient hierbij te worden aangetekend dat Sluis en omgeving in genoemd jaar Staats werden. Opvallend is dat de ‘ontvolkte’ ambachten Aartrijke, Gistel en Nieuwmunster geen belasting aan het Vrije betaalden, maar in 1597-1598 wel gewoon ‘sauvegardegeld’.¹²⁰

Een ander signaal dat uit de streek rondom Kortrijk en uit de Westhoek komt, maakt duidelijk hoe de brandschatting daar eind 1591 werd ondergaan.¹²¹ Zoals steeds sprak men aan Spaanse zijde niet over een brandschatleger of Staatse soldaten, maar

¹¹³ ARAB, Aud, 1846/2, Raad van Vlaanderen op 26 juli 1593 aan graaf Ernst van Mansfeldt.

¹¹⁴ ARAB, Aud, 1850/1, Brugse magistraat op 12 en 17 augustus 1593 aan de regering te Brussel.

¹¹⁵ ARAB, Aud, 1851/3, regering (Brussel) op 10 december 1594 aan bevelhebber La Biche (fort Austria of St.-Jansteen).

¹¹⁶ ARAB, Aud, 1862/4, schrijven van 8 februari en 7 mei 1594 uit Brussel aan Servaes van Steelandt om het plakkaat van 5 november 1591 na te leven. Vergelijk nr. 1844/3, schrijven uit mei 1594 aan de Vier Leden (min.).

¹¹⁷ SAG, reeks 2, nr. 21. Discours uit Brugge van 30 januari 1593 aan de Gentse magistraat over het heroveren van Hulst, Axel en Oostende.

¹¹⁸ Rijksarchief Brugge (RAB), Vrije van Brugge (VvB), 331-335, rekeningen 1592-1596.

¹¹⁹ RAB, VvB, 346 en 347, rekeningen 1605-1607. In 1607-1608 bleven nog drie gebieden ontvolkt (nr. 348). ARAB RK, 33726. Samenvoeging van Damme, Hoeke en Monikreede in 1594 vanwege de troebele tijd.

¹²⁰ NA SG 4888, ontvangsten over het eerste kwartaal 1598 uit het Vrije van Brugge en andere gebieden.

¹²¹ SAG, reeks 2, nr. 19, magistraat van Kortrijk op 14 november 1591 aan die van Gent.

consequent over vrijbuiters. Ondanks het feit dat er contributie werd betaald, vielen zij dagelijks de kasselrij van Kortrijk binnen, beroofden boeren van hun paarden en goederen en gijzelden diverse personen om die tegen betaling van losgeld vrij te laten. Elke week of zelfs dagelijks sloegen de vrijbuiters wel ergens toe, soms in groepjes van tien tot twaalf. Dit maakte de inwoners van het platteland radeloos en ieder zocht daarom zijn eigen oplossing. De vrijbuiters kwamen zelfs tot vlak onder de muren van Kortrijk om mensen af te persen. Dit betekende dat zelfs veel lieden uit de stad bevreesd waren zich daarbuiten te wagen. Daarom gingen dus veel dorpen en districten in Vlaanderen in op de eisen van de brandschatter en betaalden de hun opgelegde contributie en zij bleven dat doen zolang de brandschatter bij machte was via Oostende en/of Hulst hun gebied te bereiken om het plat te branden.

IX Besluit

In dit artikel is onderzocht hoe de brandschatting als onderdeel van de Staatse strijdwijze werd ingezet in Vlaanderen tijdens de eerste helft van de Tachtigjarige Oorlog. Brandschatting houdt in dat door de bewoners van een vijandelijk gebied een vast geldbedrag ('contributie') moest worden betaald in ruil voor hun bescherming ('sauvegarde'). In feite betaalden de gebrandschatte gebieden een dwangsom om verder met rust te worden gelaten. Werd de contributie niet betaald, dan liep een gebied het risico door Staatse soldaten te worden geterroriseerd, waarbij economisch waardevolle goederen in brand werden gestoken, terwijl ook personen werden gegijzeld om tegen losgeld te worden vrijgelaten.

Aanvankelijk was het de intentie van de Generaliteit alle inkomsten uit de brandschat in de algemene kas te laten vloeien, maar Zeeland meende dat de inkomsten uit de Vlaamse brandschat voor oorlogsvoering in en op de grens met Vlaanderen ingezet moesten worden. Zeeland kreeg uiteindelijk haar zin. Bij de militairen speelde daarnaast vooral het eigen gewin een belangrijke rol. Dit leidde tot allerlei privé-initiatieven om het brandschatgebied in te trekken en dat maakte dat de 'frontiergebieden' een grote aantrekkingskracht uitoefenden op veel soldaten uit alle rangen.

Voorts is aangetoond dat de brandschat in Vlaanderen zijn 'glorietijd' heeft gekend toen de Staatse partij van 1591 tot 1596 vanuit de twee belangrijke bases, Hulst en Oostende, de contributie wist af te dwingen. Dit gebeurde vooral tussen 1593 en 1596 toen de brandschat werd voorbereid als een militaire campagne van amper enkele dagen met een bezetting van honderden tot een paar duizend man troepen en bijbehorende ruitery. Daarnaast blijkt dat het effect van de brandtochten tot voorbij Ieper en Kortrijk merkbaar was. Naarmate dergelijke brandschattochten met grote regelmaat werden gehouden, bleek alleen al het dreigen met zo'n tocht afdoende effect te sorteren. Zelfs grote steden als Gent, Brugge en Ieper konden zich slechts verweren door het oppakken en terechtstellen van individuele soldaten. Verder is het duidelijk geworden dat de inning van de contributie, die aanvankelijk door onderhandeling tot stand kwam, vanaf 1591/1592 gebeurde volgens het Transport van Vlaanderen. De uitvoering was in handen van Vlamingen, die zowel dit heffingssysteem als de onderlinge verhoudingen binnen Vlaanderen goed kenden. Het brandschatgeld werd uiteindelijk gebruikt om de militaire campagnes in Vlaanderen te financieren en om de inrichting van de uitvalsbases

van de Staatse troepen in Noord-Vlaanderen, nu Zeeuws-Vlaanderen, en op de Vlaamse kust van de Noordzee te bekostigen.

Hoewel de brandschat van Vlaanderen van 1593 tot 1596 de Staatse schatkist 200.000 à 300.000 gulden per jaar moet hebben opgeleverd, was deze Staatse tactiek echter nooit kostendekkend. Daarvoor zijn verschillende redenen aan te wijzen. In de eerste plaats is de brandschat slechts enkele jaren een succes geweest. In de tweede plaats vonden er allerlei ongecontroleerde privé-tochten van individuele bevelhebbers plaats. Dit was al zo in 1589, maar die tochten gingen ook tussen 1593 en 1596 gewoon door, alleen daarna werden alleen nog Axel en Oostende als uitvalsbases gebruikt. Ondanks hun slechte roep moedigde Zeeland deze tochtjes tussen de officiële brandtochten toch aan. Daarnaast waren ook bepaalde bendes struikrovers actief. Dit maakte de situatie in de gebrandschatte districten in Vlaanderen er niet veiliger op. Klagen over de zogenaamde misbruiken die plaatsvonden, terwijl zij hun maandelijks contributie volgens contract voldeden, haalde weinig uit. In de derde plaats waren er veel onderlinge conflicten tussen ambtenaren die met de brandschat van Vlaanderen te maken hadden en de militairen, wier optreden volgens de brandschatambtenaren vaak contraproductief werkte. Deze geschillen stonden een efficiënte organisatie en inning van de contributie vaak in de weg.

Het is wel duidelijk dat de brandschat de economie van Vlaanderen op veel vitale plaatsen zwaar heeft weten te beschadigen. Menig gebied liep sterk in bevolkingsaantal terug en handeldrijven in dit niemandsland bracht grote gevaren met zich mee. Duidelijk is ook dat de Spaanse autoriteiten lange tijd geen afdoende antwoord hadden op de brandschat. Voor toekomstig onderzoek lijkt juist deze moeilijke periode van de brandschat een aanzet te geven om vanuit het perspectief van de getroffen en zowel kwalitatief als kwantitatief hoofdlijnen te ontwaren. Insgelijks lijkt het waardevol de brandschat in Vlaanderen in al zijn geledingen te vergelijken met de situatie in Brabant, Gelderland, Groningen en Ommelanden tijdens de Tachtigjarige Oorlog.